

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal

ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X

CUID, December 2017, 21 (3): 1825-1872

Hicrî İlk Beş Asırda Hanefî Fıkıh Usûlünde Muâırız Haber Nazariyesi
The Theory of Contradictory Narrations in Hanafî Legal Theory
in The First Five Centuries

Halil İbrahim Turhan

Yrd. Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı
Assistant Prof., Recep Tayyip Erdogan University, Faculty of Theology, Department of Hadith
Rize, Turkey

haliliturhan@gmail.com

ORCID ID orcid.org/0000-0002-7219-9632

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 15 Ekim/October 2017

Kabul Tarihi / Accepted: 04 Aralık/December 2017

Yayın Tarihi / Published: 15 Aralık/December 2017

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık/December

Cilt / Volume: 21 **Sayı / Issue:** 3 **Sayfa / Pages:** 1825-1872

DOI: <https://doi.org/10.18505/cuid.344405>

Atıf/Cite as: Turhan, Halil İbrahim. "Hicrî İlk Beş Asırda Hanefî Fıkıh Usûlünde Muâırız Haber Nazariyesi-The Theory of Contradictory Narrations in Hanafî Legal Theory in The First Five Centuries". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 21, sy. 3 (Aralık 2017): 1825-1872. doi: 10.18505/cuid.344405.

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. <http://dergipark.gov.tr/cuid>

Copyright © Published by Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi-Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Sivas, 58140 Turkey. All rights reserved.

For Permissions: ilahiyat.dergi@cumhuriyet.edu.tr

Hicrî İlk Beş Asırda Hanefî Fıkıh Usûlünde Muâriz Haber Nazariyesi

Öz: Fıkıh mezhepleri haberler arasında çelişkilerin giderilmesinde farklı metotlar uygulamışlardır. Esasında bu yöntem farklılığı da doğrudan bir meselede farklı görüş beyan etmeyi, yani, fikhî ihtilafı da beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla bir ekol, muâriz haberlerin değerlendirilmesinde izlediği yöntemle ilgili yaptığı izahlarla, ulaştığı fikhî hükümde muâriz haberlerden hangisini delil olarak kullandığını ve bu haberle ihticâc gerekçesini, konuyla ilgili diğer haber veya haberleri nasıl yorumladığını veya bunlarla amel etmeme sebebini kendi usûl sistematığı çerçevesinde ortaya koymayı hedefler. Bu makale, Hanefîlerin haber teorisinin önemli bir parçası olan muâriz haberler konusunda geliştirdikleri teoriyi İsa b. Ebân, Kerhî, Cessâs, Debûsî, Pezdevî ve Serahsî'yi esas alarak kronolojik olarak ortaya koymayı hedeflemektedir. Ayrıca İsa b. Ebân tarafından ilk olarak ortaya koyulan teoriye, mezkûr âlimlerin buldukları eleştiri ve katkılar tespit edilmiş, bir nazariyenin gelişim serüveni ortaya konulmaya çalışılmıştır. Sonraki dönem araştırmalarda sık sık tekrar edilen Hanefîlerin haberler arasındaki tearuzu gidermede ilk olarak neshe gittikleri söylemi, yukarıdaki âlimlerin bakış açıları çerçevesinde sorgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hanefî Fıkıh Usûlü, Teâruz, Nesh, İsa b. Ebân, Cessâs, Debûsî, Pezdevî, Serahsî.

**The Theory of Contradictory Narrations in Ḥanafī Legal Theory
in The First Five Centuries**

Abstract: The schools of fiqh applied different methods to eliminate contradictions between narrations. In fact, this difference in methodology directly led to fiqh disagreement. Thus, a school explains within the framework of its own procedural system which of the contradictory narratives it uses as evidence, the reason for using this narrative, how they interpret other narrations about the subject or the reason for not using these reports as evidence. This article aims to chronologically examine the theory that the Ḥanafī developed about antithetical narratives based on 'Īsā ibn Abān, al-Karkhī, al-Jaṣṣāṣ, al-Dabūsī, al-Pazdawī and al-Sarakhsī. Moreover, the criticisms and contributions made by the scholars of the principles of jurisprudence are determined. Frequently repeated approach in some research that the Hanafis first used the abrogation (al-naskh) to fulfill the

contradiction between the narrations is questioned within the framework of the aforementioned scholars' viewpoints.

Keywords: Hanafî Legal Theory, Contradictory narrations, 'Īsā ibn Abān, al-Jaṣṣāṣ, al-Dabūsī, al-Pazdawī, al-Sarakhsī

SUMMARY

The theory of contradictory narratives, developed as part of the narration theory, has an important position in the sense of the school's approach to the Sunnah. This is because the system that a school of jurisprudence implements to fulfill the contradiction between narrations has an important influence in scholars' juridical opinion.

In some studies carried out today, the system developed by the Hanafî to eliminate the contradiction between narratives is presented in two different ways as abrogation (al-naskh), preference (al-tarjīh), conciliation (al-cam') and not to use as evidence (al-ṭāsāquṭ) or abrogation, conciliation and applying principles (taqrīr al-uṣūl). The common point of the two hierarchies of solution is placing abrogation in first rank. In order to test the accuracy of this information in this research, we studied the system that the Hanafî scholars who lived in the first five centuries of the Hijra followed to eliminate the contradiction between the narrations. The development of this theory in the five centuries of the Hijra was examined on the basis of the views of 'Īsā ibn Abān (d., 221/836), al-Karkhī (d. 340/952), al-Jaṣṣāṣ (d. 370/981), al-Dabūsī (d. 482/1089) and al-Sarakhsī (d. 483/1090 [?]). It is an indisputable fact that the construction and development of a theory requires a process. In this context, the present study investigated when and on which principles the theory of contradictory narratives on Hanafîan theory of narrative/Sunnah is started to be instituted; who and for what reasons contributed to it during this evolution process and how; and how it is instituted the way of solution hierarchy in the early period which makes a differentiation in comments between Hanafîan later.

This theory was enriched by principles that were developed with different perspectives during a long process and its comprehensibility was boosted using new concepts and systematic expression. Hanafî legal theorists benefited from the opinions of masters of the jurisprudence school to enrich this theory in terms

of principles. This suggests that the theory is a scientific effort aimed at discovering how masters of the jurisprudence school are following a method in the face of contradictory narratives.

As far as known, Isā ibn Abān is the first theoretician to have detailed methodological explanations related to contradictory narratives between the Hanafī scholars. This shows that the theory related to contradictory narratives was established at the beginning of the third century of the hegira. 'Isā ibn Abān divides the opposite narratives into hadiths that are compatible with consensus and hadiths that are contrary to consensus on the basis of consensus (*ijmā'*). He accepts the hadith in the first group and he evaluates the hadith in the second group as the abrogated (*mansūkh*) if it is authentic. It must be stated that this solution path which Isā ibn Abān put forth is of high practical value. There is no practical value in *fiqh* to eliminate the contradiction between the hadith which is compatible with the consensus and the hadith contrary to this consensus by the conciliation method. Moreover, giving an active role to the consensus in the determination of the abrogating (*al-nāsikh*) and abrogated (*al-mansūkh*) also prevents easy access to the method of abrogation. 'Isā ibn Abān divides hadiths that are without consensus about their provisions into two: the appearance (*al-wurūd*) date is known and unknown. He first applied the conciliation method to fulfill the contradictions between the narrations in both groups. If the problem is not solved by the conciliation method, Isā applies the abrogation (*al-naskh*) method for narrations whose the appearance (*al-wurūd*) date is known. The ones that the date is not known can be acceptable in accordance with the originals, and if this is not possible, he says that both narrations cannot be used as evidence.

al-Jaṣṣāṣ, who is one of the people who convey mostly al-Karkhī's views on *fiqh* methodology, does not convey the views of al-Karkhī on contradictory narratives in integrity that we see in the transmission of 'Isā ibn Abān's theory and its interpretation. It is understood that al-Jaṣṣāṣ benefited from the views of al-Karkhī to improve the system of Isā ibn Abān. This suggests that al-Karkhī basically accepted the system of contradictory narratives established by Isā ibn Abān.

al-Jaṣṣāṣ 's most important role in the theory of contradictory narratives is based on the principles laid down by 'Isā ibn Abān and al-Karkhī.

The person who mostly contributed to this theory after al-Karkhî is al-Dabûsî. It is understood from al-Dabûsî's accounts that he divides the contradiction into two parts, the truth and the apparent. al-Dabûsî stipulated for evaluating a contradiction as a real contradiction. These conditions are, in essence, solutions for the elimination of the contradiction. When it comes to al-Sarakhsî, he dealt with this issue more precisely with concepts such as "evidence" (al-ḥujjah), "judgement" (al-ḥukm), "state" (al-ḥāl), "date is clear in the text" (al-tārīkh naşşan), "date is not clear in the text" (dalālah al-tārīkh). In the system of al-Sarakhsî, the last option is the abrogation to eliminate the contradiction.

GİRİŞ

Haberler arasında görülen zıtlıklar, amelî hükümlere gerekçe oluşturmaları açısından fikhî ahkâmı önemli ölçüde etkilemiştir. Hanefiler özelinde ifade edilecek olursa sünnet/haber konusunun en önemli meseleleri arasında yer alan muâriz haberlerin değerlendirilmesinde izlenen yöntemle ilgili yapılan teorik açıklamalar, fikhî hükümlerin hangi habere dayandığını, konuyla ilgili diğer haber/ler/in nasıl yorumlandığını veya bunlarla niçin amel edilmediğini ortaya koymaya yöneliktir.

Günümüzde yapılan bazı araştırmalarda haberler arasındaki teâruzı gidermeye yönelik Hanefiler tarafından geliştirilen sistem nesih, tercih, cem' ve tesâkut¹; nesih, cem', takrîru'l-usûl² olmak üzere iki farklı şekilde takdim edilmek-

¹ Berzencî, "Hanefilerin Yaklaşımı" başlığı altında zikrettiği bu çözüm yolu hiyerarşisinin Hanefilerin cumhuruna ait olduğunu ifade eder (Abdülâtîf Abdullah Azîz el-Berzencî, *et-Teârüz ve't-terciḥ beyne'l-edilleti's-şer'iyye* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1993), 1: 171). İsmail Lütfi Çakan ve Zeki Koçak ise bu hiyerarşiyi Hanefî âlimlerden herhangi birisinin ismini zikretmeksizin "Hanefilerin sistemi" olarak takdim eder (İsmail Lütfi Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları* (İstanbul: İFAV, 2013), 181; Zeki Koçak, "İslam Hukuk Metodolojisinde Teâruz Gidermede Tercih Yöntemi (Hanefî Uygulaması)" (Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2004), 37. Hasan Güleç de sıralaması bu şekilde olan sistemi bir isim vermeksizin fakihlerin metodu olarak sunmuştur ("Deliller Arasında Teâruz ve Tercih", Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 6 (1989): 475). Sistemde son sırada yer alan "tesâkut" yerine "takrîru'l-usûl"ü kaydeden Türkmânî bu görüşü İbnü'l-Hümâm (Kemâleddin Muhammed b. Abdülvâhid b. Abdülhamîd, *et-Tahrîr fi usûli'l-fikh*, nşr. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer, *et-Tahrîr ve't-tahbîr* ile birlikte (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999/1419), 3: 3 vd.), İbn Emîru Hâc (Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Muhammed, *et-Tahrîr ve't-tahbîr*, nşr. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999/1419) 3: 3 vd.), Keşmîrî (Muhammed Enver Şâh b. Muazzam Şâh, *Feyzü'l-bârî 'ala*

tedir. İki çözüm yolu hiyerarşisinin ortak noktası neshe ilk sırada yer vermeleridir.

Nesih metodunun ilk sırada yer alması son dönem bazı Hanefî âlimlerini, ya cem'e ilk sırada yer veren bir sistemi tercih etmeye ya da neshi önceleyen görüşe yorumlar getirmeye sevk etmiştir. İlk önce nesih metodunun uygulanması delillerden birini amelden düşüreceğinden dolayı bu görüşü kabul etmeyen³ Leknevî (ö. 1304/1886), naslar arasında çelişkiyi gidermede ilk yöntem olarak cem' metodunun uygulanmasını teklif eden âlimler arasında yer alır. O, Hanefilerin bu konudaki sistemini ise Sa'düddîn et-Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) *et-Telviḥ ilâ keşfi ḥaḳâiki't-Tenkîḥ* adlı eserinde yer alan "Sonra gelen (nassın hangisi olduğu) bilinirse, o nâsihtir. Bilinmezse, hüküm veya mahal ya da zaman yönünden nasların araları imkân ölçüsünde cem' edilir. Bu da yapılamazsa her iki delille de amel edilmez" ifadeleriyle Bihârî'nin (ö. 1119/1707) *Müsellemü's-sübût* adlı eserinde bulunan "(Teâruzun hükmü) önce ve sonra gelen bilindiğinde nesihtir. Bilinmezse mümkünse tercih; o da yapılamazsa imkânlar ölçüsünde cem'dir. Bu da mümkün değilse iki delil de tesâkut eder"⁴ açıklamalarıyla ortaya koymaktadır. Hanefilerin bu konudaki görüşünü erken dönem kaynaklara gitmeden ortaya koyması sebebiyle eleştirilmesi gereken Leknevî, teâruzu gidermede takip edilmesi gereken hiyerarşiyi cem', nesih, terciḥ ve tevekkuf şeklinde sıralar.⁵

Hanefilerin ilk sırada neshin yer almasını yorumlayanlar arasında ise Muhammed Enver Şâh Keşmîrî (ö. 1933) yer almaktadır. O, *Feyzu'l-bârî 'alâ Şahîḥi'l-Buḥârî* adlı eserinde "Bize göre diyerek" teâruz durumunda başvurulması gereken yolları nesih, terciḥ, cem' ve tesâkut olarak belirtir ve bu konudaki görüşüne

Şahîḥi'l-Buḥârî (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005/1426), 1: 47), Tehânevî (Zafer Ahmed, *Kavâ'id fi 'ulûmi'l-hadîs*, nşr. Abdülfettah Ebû Gudde (Beyrut: Dârü'l-Kalem, 1972/1392), 288) gibi isimlere atfeder (Abdülmecîd et-Türkmânî, *Dirâsât fi uşûli'l-hadîs 'alâ menheci'l-ḥanefiyye* (Beyrut: Dâru İbn Kesir, 2012/1423), 567).

² Türkmânî bu görüşün Sadruşşerîa (ö. 747/1346), Molla Fenârî (ö. 834/1431) (Şemseddin Muhammed b. Hamza b. Muhammed, *Füşûlü'l-bedâyi' fi uşûli's-şerâi'*, nşr. Muhammed Hasen (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006), 2: 447 vd.) âlimlere ait olduğunu belirtir (Türkmânî, *Dirâsât*, 568-569).

³ Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed el-Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâzile li'l-es'ileti'l-aşeretü'l-kâmile*, nşr. Abdülfettah Ebû Gudde (Kâhire: Dârü's-Selâm, 1997), 183, 196.

⁴ Muhibullah b. Abdüşşekûr el-Bihârî, *Müsellemü's-sübût*, *el-Müsteşfâ min 'ilmi'l-uşûl* ile birlikte (Beyrut: Dârü'l-fikr, ts., , 2: 189.

⁵ Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâzile*, 183,184.

referans olarak da Leknevî gibi *et-Teftâzânî*'nin *et-Telvîh ilâ keşfi haqâiki't-Tenkîh* adlı eserini gösterir ve "Neshin tercihe öncelenmesinin mantığı açık değildir. Vicdana göre nesih, çözüm yolları arasında sonuncu olmalıdır... Allah'ın bana ilhâm ettiğine göre (ilk sırada yer alan) neshten kasıt, neshin açık bir şekilde tespit edildiği hadislerdir. 'Sizlere kabir ziyaretini yasaklamıştım. Artık kabir ziyareti yapabilirsiniz' hadisinde olduğu gibi... Bu gibi durumlarda neshe öncelik vermemek akıl kârı değildir. Bir konuda nesih net bir şekilde tespit edildikten sonra cem' veya tercihe kalkışma akılsızlıktır."⁶ ifadeleriyle de Hanefîlerin ilk sırada yer verdikleri nesihten muradın nakille sâbit olan⁷ nesih olduğunu vurgular. Bu yorum, Hanefî sisteminde içtihatla nâsîh ve mensûhun belirlendiği neshin bir çözüm metodu olarak bulunup bulunmadığı, mevcut olması durumunda bu tür neshin sıralamada nerede bulunması gerektiği konularında bazı muğlaklıklar barındırmaktadır. Keşmirî'nin bir diğer eserinde bu kapalılıkları netleştirecek önemli bilgiler bulunmaktadır. Keşmirî neshi, "en-neshu's-sâbit bi'n-nakl" (nakille sâbit olan nesih) ve "en-neshü'l-ictihâdî"⁸ (ictihatla belirlenen nesih) şeklinde ikiye ayırmakta ve "en-neshü'l-ictihâdî"yi Hanefî sisteminde tercihle cem' metodunun arasına yerleştirmektedir.⁹ Bu durumda onun kabul ettiği çözüm yolları hiyerarşisi şöyledir: nakille sâbit olan nesih, tercih, içtihatla belirlenen nesih, cem' ve tesâkut.¹⁰

Yukarıdaki satırlarda ifade edildiği gibi her iki âlimi de sistemi yorumlamaya ya da sistemden vazgeçmeye yönelten sebep, haberlerden birisini cem' vb. yöntemlere başvurmadan amelden düşürmektir. Kendi fıkıh metodolojisi içeri-

⁶ Keşmirî, *Feyzü'l-bârî*, 1: 47-48.

⁷ Nakille sâbit olan ifadesiyle neyi kastettiğini ise Hz. Peygamber'in bizzat kendisinin veya sahabenin açıklamalarıyla bilenenler olarak açıklar (Keşmirî, *Feyzü'l-bârî*, 1: 49).

⁸ Bu ifadeyle naslardan hangisinin nâsîh veya mensûh olduğu bazı ilkelere dayanarak tespit edilmesi kastedilmektedir. Yoksa içtihatla bir nassın neshi edilmesi kastedilmemektedir.

⁹ Muhammed Enver Şah b. Muazzam Şâh el-Keşmirî, *el-'Arfü's-şezî şerhu Süneni't-Tirmizî*, nşr. Mahmûd Şâkir (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1425/2004), 1: 52. Hanefîlerin ilk sırada yer verdiği nesihten kasıtlarının nakille sâbit olan nesih olduğunu belirten Keşmirî'nin üçüncü sıraya yerleştirdiği içtihatla belirlenen neshi kendi çıkarımlarıyla yerleştirdiği anlaşılmaktadır.

¹⁰ *Feyzü'l-bârî* adlı eserle ilgi yapılan bir doktora çalışmasında Keşmirî'nin cem' metoduna nesihten sonra, tercihten önce yer verdiği iddia edilmiştir (Harun Özçelik, "Çeşitli Yönleriyle Buhârî Şerhi Feyzü'l-bârî" (Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2002), 153, 164-165). Gerek *Feyzü'l-bârî*'ye yazdığı mukaddimede (1: 47) gerekse *el-'Arfü's-şezî*'de (1: 52) tercihin cem'den önce gelmesinin "selîm fitratın" bir gereği olarak takdim etmesi, bu iddianın yerinde olmadığını göstermektedir.

sinde makul bir şekilde cem' edilme imkânı varken tarihleri bilinmesi sebebiyle haberlerden birisini ihmâl etme düşüncesi, esasında eleştirilmeyi gerektirecek bir anlayıştır. Erken dönem fıkıh usulü eserlerinin yazıldığı süreçte bu gibi eleştiriler karşısında metodun hangi temeller üzerine inşâ edildiği; hatta yukarıda Hanefilere ait olduğu belirtilen sistemlerin erken dönemdeki anlayışları ne ölçüde yansıtıldığına tetkik edilmesi gerekir.¹¹

Bir teorinin tesis ve ikmâlinin bir süreci gerektireceği tartışılmaz bir gerçektir. Bu bağlamda Hanefî haber/sünnet teorisi içerisinde mütalaa edilmesi gereken çelişkili haberlere dair nazariyatın ne zaman ve hangi ilkeler üzerine tesis edilmeye başlandığı, gelişim sürecinde kimin hangi gerekçelerle ve nasıl katkılarda bulunduğu, sonraki dönem Hanefiler arasında farklı yorumlara sevk eden çözüm yolu hiyerarşisinin erken dönemde nasıl tesis edildiği araştırılmaya değer konulardır.

1. TEZAT HABERLER KONUSUNUN TEORİSYENİ: İSÂ B. EBÂN

1.1. Teorisini Tesis Ettiği Zemin

Tespit edilebildiğimiz kadarıyla, İsa b. Ebân (ö. 221/836) Hanefî fakihler arasında çelişkili haberlerle ilgili detaylı ilk metodolojik açıklamada bulunan usûl âlimidir. Onun tezat haberlere değindiği en az iki çalışma kaleme aldığı anlaşılmalıdır. İlki Cessâs'ın (ö. 370/981) usûl eserinde İsa b. Ebân'ın haber teorisini aktarırken yoğun olarak referansta bulunduğu *er-Red 'alâ Bişr el-Merîsî ve Şâfiî fi'l-ahbâr* adlı eseridir. Adından da anlaşılacağı üzere eser Bişr el-Merîsî (ö. 218/833) ve Şâfiî'nin (ö. 204/820) haber konusundaki görüşlerine reddiye olarak kaleme alınmıştır.¹² Onun konuyla ilgili bir diğer eseri ise *el-Hucecü's-sagîr*'idir. Saymerî'nin (ö. 436/1045) kaydettiği bilgilere göre, Hârûn er-Reşîd'in (ö. 193/809), oğulları Emîn (ö. 198/813) ve Me'mûn'nun (ö. 218/833) hadis alması için oluşturduğu ders halkasına katılan ve hayatı hakkında detaylı bilgiye rastlanmayan İsa b. Hârûn el-Hâşimî (ö. ?), halife Me'mûn'a tasnif ettiği bir hadis kitabını takdim eder. Bu eserin Hârûn er-Reşîd'in hadis öğretmesi için Me'mûn'a seçtiği hocaların rivayet ettiği hadisleri ihtiva ettiğini belirten İsa b. Hârûn, Hanefilerin bu kitap-

¹¹ Gerek Leknevî gerekse Keşmîrî'de dikkat çeken konulardan birisi en erken hicrî sekizinci asırdaki bir kaynağa referansta bulunmalarıdır.

¹² Krş. Murteza Bedir, "An Early Response to Şâfiî: 'İsa b. Aban on the prophetic report", *Islamic Law and Society* 9, no. 3 (2002), 285-311.

taki hadislerle muhalefet ettiklerini söyleyerek o sırada halifenin meclisine devam eden Hanefî âlimlerine bu hususu sormasını, cevap veremezlerse bir daha huzuruna kabul etmemesini teklif eder. Halife, İsmâil b. Hammâd (ö. 212/827), Bişr b. Gıyâs (ö. 218/833) ve Yahyâ b. Eksem (ö. 242/857) gibi önde gelen Hanefîlerden bu kitaba cevap vermelerini istemişse de onlardan yeterli ilmî bir cevap alamamıştır. Halifenin meclisine katılmayan İsa b. Ebân durumu öğrenince ismi geçen eseri kaleme almıştır. Saymerî'nin açıklamasına göre, İsa b. Ebân *el-Ḥucecû's-şagîr* adlı eserinde haberlerin çeşitlerini, nakil yollarını, bunlardan kabul edilmesi veya edilmemesi gerekenleri ele aldıktan sonra *birbirine zıt (المتضاد) hadislerle karşılaşıldığında ne yapılması gerektiği* konusunu incelemiştir. Ayrıca eserde bu tür hadisler için bölümler açılmış ve her bölümde Ebû Hanîfe'nin delili ve görüşü, onu destekleyen rivayetler ve kıyaslar geniş biçimde incelenmiştir.¹³ Bu veriler İsa b. Ebân'ın tezat haberlere dair teorisini, Şâfiî'nin haber nazariyesine reddiyede bulunma, Hanefîlerin fikhî görüşlerinin hadislerle aykırı olduğu iddialarına cevap verme; başka bir ifadeyle cedel/reaksiyon zemininde tesis ettiğini göstermektedir. Ehl-i reyin hadise rağmen fikhî değerlendirmelerde bulunduğu yönündeki iddiaya cevaben yazılan çalışmada tezat haberlerle ilgili yaklaşıma yer verilmesi, bazı rivayetlerin hilâfına haberlerin mevcudiyetinin, Hanefîler tarafından bu nakillerle amel edilmemesine sebebiyet verdiğine işaret etmektedir. Örneklendirilecek olursa, erkeğin cinsel organına dokunmasından dolayı abdest alması gerektiğiyle ilgili haberlerle Ehl-i reyin amel etmemesinin nedeni, karşıt nakillerin varlığıdır. İsa b. Ebân'ın hayatına dair aktarılan bir anekdot da bunu desteklemektedir. Aktarıldığına göre o, Ehl-i hadîs ekolüne mensubiyeti dolayısıyla önceleri ehl-i re'ye karşı çıktığı dönemde Ebû Yûsuf (ö. 182/798) ve Muhammed eş-Şeybânî'nin (ö. 189/805) talebesi İbn Semâ'a (ö. 233/848) tarafından Şeybânî ile tanıştırılır. Şeybânî, İsa b. Ebân'ın muhalefet ettiğini düşündüğü yirmi beş konudaki hadislerle ilgili sorularını cevaplandırır, rivayetler içerisinde yer alan mensûhları haber verip delillendirir.¹⁴ Şeybânî'nin yanından çıktıktan sonra "Nur ile aramda bir örtü vardı; ancak şimdi kalktı" gibi görüşme öncesi ilmî hayatına dair eleştirici

¹³ Ebû Abdullah Hüseyin b. Ali b. Muhammed es-Saymerî, *Aḥbâru Ebî Ḥanîfe* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1985/1405), 148.

¹⁴ Ebû Bekr Ahmed b. Alî el-Hatîb el-Bagdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm ve aḥbâru muḥaddisihâ ve zikru kuttâniha'l-ulemâ min gayri ehlihâ ve vâridihâ*, ed. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2002), 12: 480-481.

ifadeler kullanması ve ondan fıkıh tahsiline başlaması onun haberlere yaklaşımını kabul ettiğini göstermektedir.¹⁵

Bir dönem Ehl-i hadise bağlılığı bulunan İsa b. Ebân örneği üzerinden ifade edilecek olursa, Ehl-i rey karşıtı söylemin hadislere rağmen içtihatla bulunduğu iddiasına karşı Hanefilerin, tezat haberlerle ilgili yaklaşımlarının da yer aldığı haber teorisini karşı tarafa anlatmak üzere eserler kaleme aldıkları anlaşılmaktadır. Yine yukarıda kaydedilen aktarım çerçevesinde Ehl-i rey'in kendisini savunurken haber teorisi kapsamında tezat haberlerle ilgili yaklaşıma ağırlık verdiği söylenebilir. Netice itibarıyla, tezat haberlerin de içerisinde yer aldığı Hanefî haber teorisinin tesisinin, cedel zemininde ve hadise muhalif içtihatla bulunma iddialarına karşı gerçekleştirildiği ifade edilebilir.¹⁶

1.2. Tezat Haberlerle İlgili Teorisi

Cessâs, usûl eserinde nesih¹⁷ ve çelişkili haberler¹⁸ bölümünde İsa b. Ebân'ın görüşlerini sadece aktarmakla kalmayıp neredeyse cümle cümle izah etmektedir.¹⁹ Bu eserdeki İsa b. Ebân'ın sınırlı ve muğlak ifadelerinin, Cessâs'ın açıklamaları olmaksızın anlaşılmasının zor olduğunun vurgulanması gerekir.²⁰ Çelişkili haberleri ifade etmek üzere genellikle "mütezât" sözcüğünü kullanan İsa b. Ebân'a göre, ihtilafî rivayetler söz konusu olduğunda ilk yapılması gerekenler arasında, haberlerin içerdiği tezat hükümlerden biri üzerinde icmân oluşup oluşmadığının tespit edilmesi yer almaktadır.

¹⁵ Serahsî'nin kaydettiği bilgilere göre ise İsa b. Ebân hadis öğrenimiyle meşgulken hac için gittiği Mekke'de aynı konuda iki defa yanlışlık yapıp Hanefî bir arkadaşı tarafından uyarılması üzerine İmam Muhammed'in ilim meclislerine katılmaya karar verir (Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed es-Serahsî, *el-Mebsûât* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1993), 1: 237).

¹⁶ Bir dönem Ehl-i hadise ekolüne mensup olan İsa b. Ebân tarafından tezat habere dair ilk usûlî yaklaşımın ortaya koyulması, yine bir dönem Şâfiî iken Ehl-i rey'e geçen Tahâvî tarafından Hanefî literatüründe haberler arasında çelişkinin giderilmesine dair uygulama sahasına dair ilk eserin telif edilmesi câlib-i dikkattir.

¹⁷ Ebû Bekr Ahmed b. Alî Râzî el-Cessâs, *Uşûlü'l-Ceşşâs el-müsemmâ el-Füşûl fi'l-uşûl*, nşr. Muhammed Muhammed Tâmir (Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye: Beyrut, 2010), 1: 418-422.

¹⁸ Cessâs, *Uşûlü'l-Ceşşâs*, 2: 43-45.

¹⁹ *Uşûlü'l-Ceşşâs* adlı kitabında İsa b. Ebân'a ait *el-Hucecû's-sagîr*, *el-Hucecû'l-kebîr* ve *er-Red 'alâ Bişr el-Merîsî ve's-Şâfiî fi'l-aḥbâr*'a (1: 42, 74, 75, 504) referansta bulunmaktadır.

²⁰ Bu nedenle İsa b. Ebân'ın teorisi ortaya koyulurken sık sık Cessâs'a atıfta bulunulacaktır.

1.2.1. Tezat Haberlerden Birinin Hükümü Üzerinde İcmâ Bulunması Durumu

İcmâın tespit edilmesi halinde icmâyâ mesned olan haber kabul edilir; zira bu haber, diğer haber sahih ise nâsihtir.²¹ İsa b. Ebân'ın ortaya koyduğu bu çözüm yolunun pratik değerinin yüksek olduğu ifade edilmelidir. Zira fıkhîta muayyen bir haber ve bu haberin içerdiği hüküm konusunda oluşan icmâ ile bu icmâyâ muhalif olan bir haber arasındaki çelişkiyi cem' metoduyla gidermenin pratik bir değeri bulunmamaktadır. Ayrıca nâsih ve mensûhun belirlenmesinde icmâyâ etkin bir rol verilmesi de nesh metoduna kolayca gitmeyi engellemektedir.

Esasında bu yöntemde öne çıkarılması gereken kavram nesihten ziyade icmâ olmalıdır. Bir konuda tezat haberlerle karşılaşan bir müçtehit, meselenin fikhî yönünü ortaya koymada selef âlimlerinin bu konunun hükümü üzerinde fikir birliği etmelerini, diğer haberin ya amel edilmeye değer olmadığına veya amel-den düştüğüne (sâkit)²² delil olarak kabul etmelidir.²³

Tezatlığın giderilmesinde icmâyâ etkin bir rol verildiği bu sistemde şu soruların da cevaplandırılması gerekir: Kemmiyet ve keyfiyeti dikkate alınmadan her kişi veya kişilerin çelişkili haberlerle amel etmeleri icmâyı ortadan kaldıran bir durum olarak değerlendirilmeli midir? İslam toplumu içerisinde yüzde doksan beşlik bir grubun çelişkili haberlerden birisiyle amel etmesi, yüzde beşlik bir kesimin haberini nesh eder mi? Veya tersinden sorulacak olursa yüzde beşlik bir grubun ameli sebebiyle çelişkinin giderilmesi adına ilmî bir çaba sarf edilmesinin pratikteki değeri nedir?

İsa b. Ebân, icmâın söz konusu olmadığı zıt haberleri kullanan kişi veya kişileri, şâz kalma ve amel etmeleri sebebiyle kınanma kayıtlarıyla değerlendirmeye tabi tutmaktadır. Bu yaklaşıma göre, söz konusu nitelikteki haberlerle amel eden ve azınlık durumuna düşmeyen kişilerin mevcudiyeti her halükârda çelişkilerin giderilmesi için ilmî mesai harcanmasını gerektirmektedir. Ancak İsa b.

²¹ Cessâs, *Uşûlü'l-Ceşşâs*, 1: 418.

²² Cessâs, icmâyâ muhalif olan haberin ya mensûh ya da sâbit olmayacağını belirtir. Bk. *Uşûlü'l-Ceşşâs*, 2: 44.

²³ İmâm Şâfiî'ye göre de icmâ nâsih ve mensûha delalet etmektedir (Ebû Abdullah Muhammed b. İdrîs b. Abbâs, *er-Risâle*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Dâru Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 137 vd.) benzer bir açıklama için bk. Ebû Hamid Huccetülislam Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Müsteşfâ min 'ilmi'l-uşûl*, Muhammed b. Süleymân el-Eşkar (Beyrut: Dâru'r-Risâle, 1417/1997), 2: 478.

Ebân, zıt haberlerden birisiyle kâhir ekseriyetin amel etmesi, azınlığın ise bir diğer haberi kullanması durumunda tezdânın giderilmesi adına metodik bir uğraşı içerisine girmeden önce, azınlık grupla ilgili niteliksel bir şartı ileri sürmektedir: Şaz kişi veya kişilerin ulema tarafından kınanması. Bu şarta göre ezici çoğunluğun amel ettiği habere zıt olan haberi kullanmaları sebebiyle şaz kişi veya kişilerin ulema tarafından kınanması bu haberin ihtiva ettiği hükmün sâbit olmadığına delildir. Bu haberin hükmünün sâbit olmamasının sebebine dair Cessâs üç ihtimalden bahseder: (1) Haber, esasında sâbit (sahih) değildir. (2) Bu haber, kâhir ekseriyetin kabul ettiği habere muhâlif olmayacak bir manada yorumlanır. (3) Mensûhtur. Bu bilgilere göre şaz bir grubun tezat haberlerden birisiyle amel etmesi ve bu sebeple de kınanmaları, tezatlığın giderilmesinde işlev açısından icmâ ile aynı etkiye sahiptir.

1.2.2. Her İkişyle de Amel Edilen Tezat Haberler

İçerdikleri çelişkili hükümlerden birisi üzerinde icmâ oluşmayan, diğer bir deyişle her ikisiyle de amel edilen haberleri ise İsa b. Ebân tarihleri bilinenler ve tarihleri bilinmeyenler şeklinde ikiye ayırarak tetkik eder.

1.2.2.1. Tarihleri Bilinen Tezat Haberler

İsa b. Ebân'a göre tarihleri bilinmekle birlikte ihtiva ettiği hükümlere dair icmâ oluşmayan haberlerdeki tezatlığın giderilmesine dair ilk çözüm yolu "muvâfaka" ve "cem" kavramlarıyla ifade edilen uzlaştırma metodudur. İsa b. Ebân bunu şu cümlelerle ifade eder: "Haberler muvâfaka ve cem'e ihtimalleri varsa bu konuda içtihat yapılır. Muvâfaka (uzlaştırma) mümkün değilse sonra gelen ilkinin nesh eder."²⁴

Cessâs, İsa b. Ebân'a atfen zikrettiği bu cümleyi yukarıda da ifade edildiği gibi usûl çalışmasının iki farklı yerinde açıklamaktadır. İlk açıklamasında İsa b. Ebân'ın bu metodunu şöyle temellendirir:

"Haberlerin ihtilafının giderilmesinde hem nesih hem de cem' ihtimal dâhilinde olduğunda ne neshin ihtimalle ispat edilmesi ne de ihtimalle cem'e hükmedilmesi mümkündür. Zira iki ihtimalden birisinin diğerine üstünlüğü bulunmamaktadır. Bunun yolu, içtihat edip asılları kullanarak haberleri uzlaştırmak

²⁴ Cessâs, *Uşûlü'l-Ceşşâs*, 1: 418; 2: 43.

ve böylece her ikisinin sâbit olduğunu ortaya koymak veya nesih metoduyla sadece birisinin sâbit olduğunu belirlemektedir.”²⁵

Bu izahta dikkat çeken “el-i’ mâl evlâ mine’l-ihmâl” (amel etme, etmemekten evladır) ifadesiyle gerekçelendirilen cem’in neshten mutlak anlamda üstün olduğu fikrine karşı çıkılmasıdır. Cessâs, bu aşamada tatbik edilmesi uygun görülen cem’ ve nesih metodunun esasında ihtimale dayanması sebebiyle müsavî olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte o, kabul ettiği prensiplere (asıllara) uygun düşecek şekilde cem’ etme yöntemini savunmaktadır. Nitekim bunu şu ifadelerle daha açık bir şekilde vurgulamaktadır:

“İçtihatla haberlerin uzlaştırılması sağlanırsa cem’ edilir; her biriyle amel edilmesinin mümkün olması ve prensiplerin de uzlaştırmaya delalet etmesi sebebiyle (nesih metodu tatbik edilmediğinden) diğer haber amelden düşmez.”²⁶

İsa b. Ebân’a göre cem’ mümkün olmadığı durumda ise tezatlık nesih metoduyla giderilmektedir. Cessâs’a göre, ikinci haberin tarih olarak sonra geldiğinin bilinmesi ve öncekinin hükmünü nefyeden bir muhtevaya sahip olması, İsa b. Ebân’ın sisteminde bu aşamada nesih metoduna yer verilmesine sebep olmuştur. İsa b. Ebân’a ait çözüm metotları hiyerarşisi dikkate alındığında, gelinen aşamada nesih metodunun tercih metoduna öncelendiği görülmektedir. Nesih ve tercih metotlarının haberlerin işlevselliği açısından pratik sahadaki yansımaları bir anlamda benzerdir. Zira her iki metodun uygulanması neticesinde haberlerden birisinin hükmü ortadan kaldırılmaktadır. Bu aşamada tercih yerine nesih metoduna öncelik verilmesine yönelik bir itirazın en azından uygulama sahası bağlamında kayda değer bir anlamı bulunmamaktadır. Bununla birlikte İsa b. Ebân’ın çözüm sisteminde cem’ metodunun, usûllerin/prensiplerin çizdiği çerçevede tatbik edilmesi, başka bir ifadeyle mutlak olarak değil de kayıtlı bir uzlaşî yönteminin benimsenmesi eleştirilmeye değer niteliktedir. Nihayetinde ihtimale/şüpheye nâsîh ile mensûhun belirlenmesi yerine uzlaştırmaya daha geniş alan açılarak her iki haberi de uygulama sahasında tutmak metodik olarak daha uygun görülmektedir. Zira bu metodik yerindelikten dolayı İsa b. Ebân, mukayyet cem’i, neshe önclemiştir. Cessâs, böyle bir eleştiri karşısında Hanefî usûl sisteminde bir aslı hatırlatır: “İkinci haberin hükmü birincisinin hükmünü nefyediorsa (kaldı-

²⁵ Cessâs, *Uşûlü’l-Ceşşâs*, 1: 419.

²⁶ Cessâs, *Uşûlü’l-Ceşşâs*, 2: 44.

riyorsa) ikinci haber nâsihtir.” Akabinde, söz konusu eleştirinin merkezinde yer alan ihtimalle/şüpheyile nesih olmayacağı söylemine karşı, ihtimalle cem‘ yapıldığı gerçeğini gündeme getirmektedir. Usûllere uygun biçimde cem‘i kâbil olmayan haberlerin çelişik muhtevası metodolojide yer alan bir ilkeyle çözüme kavuşturulmuştur. Cessâs’ın bu temellendirme, yorum ve cevaplarından İsa b. Ebân’ın çözüm sisteminde “el-i‘mâl evlâ mine’l-ihmâl” (amel etme, etmemekten evladır) ilkesinin belli bir düzeyde kabul gördüğü; bununla birlikte Hanefî hukuk sisteminde iç bütünlüğün korunması amacıyla cem‘ metoduna prensiplerin elverdiği oranda alan bırakıldığı anlaşılmaktadır. Hanefî hukuk metodolojisinde, hukuk sisteminin geneliyle tutarlı bir uzlaşma yapılamaması durumunda nesih metodu, sistem içerisinde yer alan bir ilke gereğince kaçınılmaz olarak uygulamaya konulmaktadır.

1.2.2.2. Tarihleri Bilinmeyen Tezat Haberler

İsa b. Ebân, ihtiva ettiği hükümler üzerinde icmâ oluşmamış tezat haberlerin ikinci kısmında yer alan tarihleri bilinmeyenlerin çözümüne dair yukarıda bahsedilene benzer bir sistem geliştirmiştir. O, bu grupta yer alan haberlerin çözümüne dair, -Cessâs’ın aktarımına göre- şu ifadelerle yer vermektedir:

“Eğer insanlar (âlimler) (haberlerin içerdiği hükümlerin uygulanmasında) ihtilâf etmişlerse²⁷, bu iki haber konusunda içtihat edilmesi ve bu haberlerden asıllara daha uygun olanın (hükmüyle) amel edilmesi câizdir.”

Sadece bu muğlak alıntı çerçevesinde İsa b. Ebân’ın tesis ettiği söz konusu grup içerisinde yer alan çelişkili haberlerle ilgili çözüm metodları hiyerarşisini tespit etmek zor gözükmektedir. Zira, çelişkinin giderilmesi bağlamında içtihat mekanizmasının hangi metodoloji çerçevesinde çalıştırılacağı net değildir. İsa b. Ebân’ın çözüm metodunu, günümüze gelmeyen eserlerini okuyan, dolayısıyla onun görüşlerine vâkıf olan Cessâs’ın izahlarına göre ortaya koymak daha uygundur.

Cessâs, alıntılanan ifadenin, tarihleri bilinmeyen tezat haberlerle ilgili olduğu kaydını düşer. “Asıllara daha uygun olanla amel edilmesi câizdir” ifadesinin zâhirinden İsa b. Ebân’ın ilkelere/asıllara uygun olan haberin alınması fikrinde olduğu anlaşılmaktadır. Teknik ifadeyle belirtilecek olursa tezatlığı tercih meto-

²⁷ İhtilâftan kastı, çelişkili haberlerin her biriyle amel eden kişilerin bulunmasıdır; başka bir ifadeyle haberlerden sadece birisinin hükmü üzerinde icmân bulunmamasıdır.

duyla gidermekte; tercih metodunu ise benimsediği ilkeler (şevâhidü'l-usûl) çerçevesinde uygulamaktadır. Buna göre İsa b. Ebân'ın, tarihleri bilinmeyen haberlerin tezatlığının giderilmesinde ilk olarak tercih yöntemini kullandığının ifade edilmesi gerekir. Ancak yukarıdaki ifadeleri nesih bölümünde açıklarken “ilkelere kullanımıyla nâsîh olanın tespit edilmesi gerekir” şeklinde düştüğü açıklama²⁸ Cessâs'ın bu yöntemi tercih değil de nesih olarak isimlendirdiğini göstermektedir.

Bu noktada sorulması gereken soru şudur: Tarihleri bilinen çelişkili haberlerin çözümünde bile vazgeçilmez bir şart olarak nesihten önce cem' metodu denenirken tarihleri bilinmeyen haberlerde öncelikle cem'e gidilmemesinin tutarlı bir izahı yapılabilir mi? Özellikle Cessâs'ın bu yöntemi nesih diye isimlendirmesi kabul edildiğinde bu soruya olumlu bir cevap vermek mümkün değildir. Zira tarihleri bilinmesi sebebiyle tezatlığın nesih metoduyla giderilmesinin daha kolay olduğu bir aşamada bile cem' metoduyla her iki haber de amel alanında bırakılırken tarihleri bilinmeyen haberler grubunda nasları, kabul edilen bazı fıkıh usûlü ilkeleriyle tahmine dayalı tarihlendirerek hemen neshe gidilmesinin makul bir açıklamasını yapmak zor gözükmemektedir.

Cessâs'ın, tarihleri bilinmeyen zıt haberlerden nâsîhle mensûh olanın belirlenmesinin bazı ilkelere²⁹ göre yapılması gerektiğini temellendirirken kullandığı şu ifadeler ilk etapta neshe gidilmediğine işaret etmektedir:

“(Tarihlerini bilinmeyen) Haberler arasında nâsîh olanın ilkelerle belirlenmesi gerektiğine dair delil/temellendirme (şudur): *Nesih dışında (bir çözüme) ihtimali bulunmayan (lâ yahtemilâni gayre'n-neshi) tezat haberlerden hangisinin nâsîh olduğuyla ilgili ihtilaf, bu haberlerin içerdiği hükümleri, ulemanın farklı*

²⁸ Cessâs, *Uşûlü'l-Ceşşâs*, 1: 418

²⁹ Tarihleri bilinmeyen haberlerden nâsîh ve mensûh olanının belirlenmesi “Birisi aslen mubah olan bir şeyin mubah olduğuna, öteki ise aynı şeyin yasak olduğuna delalet eden haberlerden haramlık hükmünü içeren nâsihtir”, “Birisi aslen haram olan bir şeyin haram olduğuna, diğeri ise aynı şeyin mubah olduğuna delalet eden haberlerden mubah hükmünü içeren nâsihtir” gibi kurallara göre yapılmaktadır. Bu asıllar için bk. Cessâs, *Uşûlü'l-Ceşşâs*, 1: 422-433. Krş. Merve Özdemir, “Cessâs'ın Nesih Anlayışı” (Yüksek lisans tezi, Ankara, 2010), 64-73; Tayip Nacar, “Cessâs'ın “El-Füsûl” Adlı Eserindeki Asılların Tespiti” (Yüksek lisans tezi, Rize, 2009), 189.

bakış açılarıyla değerlendirmeleri neticesinde oluşan ihtilâflı fikhî konular kapsamına dâhil eder.”³⁰

İhtilâflı fikhî konuların hükmünün, kabul edilen esaslara göre belirlendiği gerçeğini temel alarak nâsîh-mensûhluğu konusunda fikir ayrılığına düşülen konunun da yine ilkeler çerçevesinde mütalaa edilmesi gerektiğini savunan Cessâs, *nesih dışında bir çözüme ihtimali bulunmayan* çelişkili haberler bağlamında meseleyi tartışmaktadır. Nesih dışındaki çözüm metodu, İsa b. Ebân’ın sistemi dikkate alındığında cem’ veya tercihtir. Tarihleri bilenen çelişkili haberlerin çözümünde ilk sırada cem’e yer vermesi, bu kategoride yer alan haberlerin çözümünde de önceliğin cem’ olduğu fikrini kuvvetlendirmektedir. İlk kategoride yer alan zıt haberlerin cem’inde Hanefî fikhında kabul edilen ilkelerin etkinliği, bu sınıftaki tezat haberler arasında uygulanacak cem’de de savunulacaktır. Nitekim yukarıda İsa b. Ebân’dan yapılan alıntıda da bu kayıt vurgulu bir şekilde yer almıştır.

Eldeki verilere göre, haber teorisinin ilk tesis denemesi olması sebebiyle İsa b. Ebân’ın ifadelerinde tezatın tarifi, haberler arasında bir tezettan bahsedilebilmesi için hangi şartların bulunması gibi hususlara temas edilmediği gibi tercih metodunun kullanımı da net bir şekilde yer almamaktadır. “Hükümlerine Dair İcmâ Oluşmayan Haberler” grubunda yer alan, tarihleri bilinmeyen tezat haberlerde asıllara en uygun olanın kullanılması gerektiğini belirtmesi, kısmen de olsa bu tercih metodunun kullanıldığını göstermektedir. Ancak bu işlem tercih olarak kabul edilecek olsa bile yalnızca “asıllara uygunluk” kriterinin bir tercih sebebi olarak zikredilmesi bu metodun oldukça sınırlı bir alanda uygulandığını göstermektedir. İsa b. Ebân’ın sisteminde tercih metoduna yer verdiğini gösteren bazı örnekler de mevcuttur. Cessâs tarafından, cinsel organa dokunmaktan dolayı abdest alınıp alınmayacağıyla ilgili rivayetler arasındaki tezadı giderirken onun, abdest alınmasına gerek olmadığına dair haberi bazı gerekçelerle tercih ettiği dile getirilmiştir.³¹

³⁰ Cessâs, *Uşûlü’l-Ceşşâs*, 1: 419.

³¹ Cessâs, *Uşûlü’l-Ceşşâs*, 1: 427-428. “Bu konuda sadece tezat haberler varsa ve birinde olmayan şey diğerinde de yoksa (birinin diğerine üstünlüğu mevcut değilse) bu haberler aktarılmamış gibi olur. Mesele de abdest gerekmeyeceği şeklindedir” (1: 428) demesi, ona göre cinsel organa dokunmaktan dolayı abdest alınmayacağına dair haberin tercih edilmesine yönelik zikrettiği hususların bu habere artı bir değer katmadığını düşündürmektedir. Veya tercih sebeplerinin göreceli-

Bu kategoride yer alan haberler arasında mevcut olan tezatlık, kabul edilen asıllara göre de giderilemediğinde devreye tesâkut girer. Örneğin tarihleri bilinmeyen ve birisi yasak diğeri mubâhlık içeren haberler, bahsedilen sisteme göre tezadı giderilemediğinde sâkit olmaktadır. Mesele ise el-aslu fi'l-eşyâ el-ibâha kaidesine göre çözüme kavuşturulur.³² Yine biri nefy, diğeri isbât³³ ise bu haberler de amelden düşer. “Sarhoşluk veren her içecek haramdır” rivayetiyle “Hz. Peygamber’e nebiz getirildi, ağzına götürdü. Yüzünü buruşturması üzerine de bunun haram mı olduğu soruldu. Bunun üzerine Hz. Peygamber su istedi ve nebize ilave etti; sonra da içti” ve “onu içmekten endişe eden ona çokça su ilave etsin” örnekleri verilir. İsa b. Ebân, bu rivayetler arasında ibahanın tercihe şayan olduğunu belirtir. Zira haram söz konusu olsaydı sahâbenin çoğu bunun bilgisine sahip olurdu. Ancak onlardan nebizi içmenin mubâh olduğu aktarılmıştır. Ayrıca hazr haberi birçok manaya muhtemelken, ibâha haberi tek bir manaya delalet eder. İsa b. Ebân haberlerin birbirine tezat olması durumunda haramın sâbit olamayacağını, dolayısıyla helali tercih edebileceklerini de belirtir. Cinsel organa dokunmaktan dolayı abdest alınıp alınmayacağıyla ilgili tezat haberler konusunda “Bu konuda sadece tezat haberler varsa ve birinde olmayan şey diğeri de yoksa (birinin diğeri üstünlüğü mevcut değilse) bu haberler aktarılmamış gibi olur. Mesele de abdest gerekmeceği şeklindedir”³⁴ diyerek haberleri amelden düşürmüş ve aslî ibâha kâidesine göre meseleye hükmetmiştir. Tesâkut fikrini benimserken kullandığı delil ise Hz. Abdullah b. Abbâs ile Abdullah b. Ömer’in bir uygulamasıdır. Bu sahâbîler, fecri gözlemleri için birer kişi gönderirler. Bunlardan birisi fecrin doğduğunu diğeri ise doğmadığını söyleyince ismi geçen sahâbîler, iki gözlemcinin haberiyle de amel etmezler.³⁵

Yukarıda anlatılan İsa b. Ebân’ın tezat haberle ilgili sistemi aşağıdaki gibi şematize edilebilir.

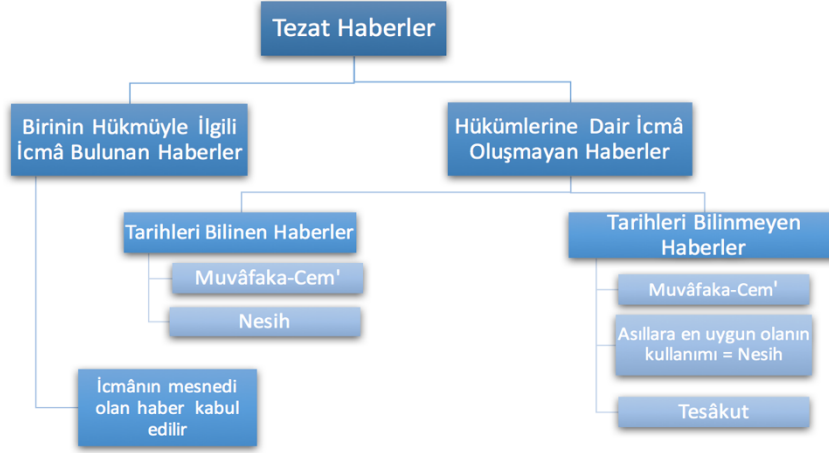
ğinden dolayı o, tezat haberleri amelden düşürerek çelişkili olmayan başka delillerle meseleyi çözüme kavuşturmak amacıyla bu yöntemi izlemektedir.

³² Örnekler için bk. Cessâs, *Uşûlü'l-Ceşşâs*, 1: 427.

³³ İsbât, daha önce sâbit olmayıp, sonradan ortaya çıkan durumu (âriz olan şeyi) ifade etme; nefy ise yeni ortaya çıkan ârizî durumu ortadan kaldırarak bir şeyi bulunduğu asıl üzere bırakma tanımıdır (Alaüddin Abdülazîz b. Ahmed el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr 'an Uşûli Fâhrüliislâm el-Pezdevî*, nşr. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer (Beirut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2009) 3: 148).

³⁴ Cessâs, *Uşûlü'l-Ceşşâs*, 1: 428.

³⁵ Cessâs, *Uşûlü'l-Ceşşâs*, 1: 428.

1.3. İsa b. Ebân'da Âm-Hâs Teâruzu

Bir usûl âliminin tezat haberler konusundaki yaklaşımının ortaya konulmasında incelenmesi gereken konular arasında teâruz eden âm ve hâs naslar hakkında ileri sürdüğü görüşler de yer almalıdır. Nihâyetinde teâruz eden naslar, âm olan ayetle âm olan âyet, âm olan âyetle hâs olan ayet olabileceği gibi âm olan ayetle âm olan haber, âm olan âyetle hâs olan haber, âm olan haberle âm olan haber veya âm olan haberle hâs olan haber olabilir. Özellikle son iki form doğrudan tezat haberler konusunun içerisinde yer almaktadır. Bu ilişkisinden dolayı olmalı ki Cessâs, âm-hâs tearuzu konusunu işlerken tezat haberler konusuna,³⁶ Alâüddîn es-Semerkandî (ö. 539/1144), usûl eserinde tezat haberler konusunda âm-hâs tearuzu ve bunun çözüm yollarına referansta bulunmaktadır.³⁷ Dolayısıyla İsa b. Ebân'ın -mevcutsa- âm ve hâs nasların tearuzu konusundaki görüşlerinin tespit edilmesi, tezat haberle ilgili yaklaşımının daha belirgin hâle gelmesine yardımcı olacaktır.

İsa b. Ebân'ın görüşlerinin günümüze ulaşmasında eşsiz rol oynayan Cessâs, tearuz eden âm ve hâs delilleri sistematize ederek yaptığı tetkikin başında

³⁶ Cessâs, *Uşûlü'l-Ceşşâs*, 1: 213, 227, 229, 231.

³⁷ Ebû Bekr Alaeddin Muhammed b. Ahmed es-Semerkandî, *Mizânü'l-uşûl fi netâ'ici'l-ukûl fi uşûli'l-fıkḥ*, nşr. Abdülmelik Abdurrahman es-Sa'dî (Doktora tezi, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, 1974/1404), 2: 1034-1036.

İsa b. Ebân'a herhangi bir atıfta bulunmamaktadır.³⁸ Yani bu taksim İsa b. Ebân'a ait olduğuna dair herhangi bir ifade kullanmamaktadır. Bununla birlikte konuyu takdim ederken Cessâs, bu görüşlerin İsa b. Ebân'a ait olduğuna işaret eden ifadelerle yer vermektedir. Örneğin birazdan bahsedilecek olan sınıflandırmanın ikinci kısmında yine İsa b. Ebân'a herhangi bir referansta *bulunmadan* görüşünü ortaya koyduktan sonra Cessâs "(önce hâs sonra âm nas geldiğinde âmın hâssı neshettiği) konusunda *İsa b. Ebân'ın görüşüne karşı delillendirmelerde* bulunan kişi, âmın hâs üzerine bina edilmesiyle (tahsis) ilgili örnekler zikretti" ifadelerini kullanır. Ayrıca İsa b. Ebân'ın görüşünü eleştiren kişiye karşı savunmaya geçmesi bu fikrin kökeninde İsa b. Ebân'ın olduğuna işaret etmektedir. Yine bizzat İsa b. Ebân'ın zikrettiği örneklerle konuyu anlatması³⁹ ve bu sınıflandırmanın dördüncü kısmını İsa b. Ebân'ın tafsilatlı anlatımı üzerinden ortaya koyması⁴⁰ da bunu göstermektedir.

Âm ve hâs delillerin tearuzu durumunun nüzul ve vürûd tarihleri dikkate alınarak yapılan sınıflandırması şöyledir:

1. Geliş tarihleri farklı olup, âm önce gelir ve onun hükmü istikrar bulup uygulanması mümkün olduktan sonra hâs gelirse bu durumda iki delilin çatışmaları miktarda hâs âmı nesheder.⁴¹

Kısmî nesih metodu diye isimlendirilebilecek olan bu metot ile diğer ulemâ tarafından benimsenen tahsis metodu arasında nasların uygulanmasıyla alakalı bir farklılık bulunmamaktadır. Başka bir ifadeyle her iki nasla amel edildiği gerekçesiyle tahsis metodunun kısmî nesih yönteminden evlâ olduğu tezi savunulamaz. Çünkü kısmî nesih metoduyla mensûh olması sebebiyle amel edilmeyen kısım, tahsis metoduyla da amel edilmeyen bölümdür.

2. Geliş tarihleri farklı olan delillerden hâs önce gelir ve hükmü istikrar bulup tatbiki mümkün olduktan sonra âm gelirse bu durumda hâssı tahsis ettiğine dair bir delil bulunmadığı sürece âmın onu nesh ettiğine

³⁸ Cessâs, *Uşûlü'l-Ceşşâs*, 1: 209.

³⁹ Cessâs, *Uşûlü'l-Ceşşâs*, 1: 218, 219, 220.

⁴⁰ Cessâs, *Uşûlü'l-Ceşşâs*, 1: 220-235.

⁴¹ Cessâs, *Uşûlü'l-Ceşşâs*, 1: 209-210. Cumhura göre âm hâssa bina edilir yani hâs, âmı tahsis eder.

hükmedilir.⁴² Zira âm da hâs da katî bir delildir. Nesih metodunun uygulanmasıyla hâs nas, bütünüyle amelden düşmektedir. Şâfiî tarafından kabul edilen tahsis metodunda ise âm olan nasla, hâssın karşılık geldiği alanın dışında amel edilmektedir. Daha net bir ifadeyle, nesih metodunda amelden düşen hâs nasla, tahsis uygulamasında amel edilmektedir. Cessâs, tahsis metodunda her iki nasla da amel edilmesinden dolayı nesih metodundan evlâ olduğu yönündeki tenkide -ki bu erken dönemde nesih metodunu uygulamalarından dolayı naslardan birisini ihmâl ettikleri gerekçesiyle Hanefîlerin eleştirildiğini gösterir- tahsisin uygulanması sebebiyle âm lafzın amelden düşen kısmını gündeme getirerek yanıt vermektedir.⁴³ Ona göre, her iki metotta da amel edilmeyen bir bölüm bulunmaktadır: Tahsis sebebiyle amelden düşen âm lafzın bir bölümü ve mensûh olması sebebiyle amelden düşen hâs lafız. Tahsis metoduyla amel edilmeyen kısmın, nesih uygulaması sebebiyle amel edilmeyen kısımdan bir üstünlüğü yoktur. Ona göre, bu konuda tahsis uygulamasını savunmak amacıyla ileri sürülebilecek bütün ifadeler, nesih metodunu savunmak amacıyla ileri sürülebilir. Cessâs'ın ifadeleri, kanaatimizce, karşı tarafın sorusuna yeterli cevap olmamaktadır. Zira tahsis sebebiyle âm nassın bir kısmıyla amel edilmemesinin sebebi muarazadır. Bu muaraza sebebiyle hem hâs nassı hem de hâs nassın tekabül ettiği alan dışında âm delili kullanılarak iki delil ile de amel edilmiştir

3. Tarihleri biliniyor ve geliş zamanları bitişik ise, neshin gerçekleşmesi için uygun bir süre olmadığından hâs, âmı tahsis eder.⁴⁴
4. Hâs ve âmın geliş tarihleri bilinmiyorsa, İsa b. Ebân aşağıdaki şıkların söz konusu olacağını söylemiştir.

⁴² Cessâs, *Uşûlü'l-Ceşşâs*, 1: 210. Cumhur, tahsis işlemini kabul etmiş ve hâs ile amel etmiştir. Çünkü hâs kesin olarak bilinmekte âm ise maznundur. Dolayısıyla kesin olarak bilenen ile amel etmek daha uygundur.

⁴³ Cessâs, *Uşûlü'l-Ceşşâs*, 1: 213.

⁴⁴ Bu konuda Şâfiî, Gazzâlî gibi usûlcüler âmın hâssa bina edilmesini savunurken, Zührî, İbn Hanbel ve Bâcî gibi âlimler son gelenle amel edilmesini, yani neshi savunmuşlardır (Detaylı bilgi için bk. Ferhat Koca, *İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsis (Daraltıcı Yorum)* (İstanbul: İSAM Yayınları, 1996), 341-342).

- a. Âlimler bu delillerin ikisiyle de amel ederek âmmı hâsla tahsis edebilir. Hz. Peygamber'in satım akdi yapıldığı sırada satılan malın mevcut olmamasını, teknik ifadeyle, "ma'dûmun satışını" yasaklayan umûm ifadeyi hadisi⁴⁵, "Kim bir şeyde selem yaparsa belirli ölçüde, belirli tartıda ve belirli zamana kadar yapsın"⁴⁶ hadisiyle tahsis edilmiştir.
- b. Âlimler bu delillerden sadece biriyle amel edilmesinde ittifak etmiş olabilirler. Bu durumda ittifak edilen delil ile amel edilmesi gerekir; zira diğeri mensûhtur.
- c. Âlimler bu delillerin hangisiyle amel edilmesi gerektiği konusunda ihtilaf etmiş olabilirler. Fakihlerin çoğu bu haberlerden birisiyle amel etmiş ve diğeri haberle amel etmeleri sebebiyle azınlığı ayıplamışsa, ekseriyetin amel ettiği benimsenir.
- d. Muayyen bir âm ve hâs haber konusunda bazı âlimler tahsise giderken bazıları birinin diğeri nesh ettiğine kâil olabilir. Bununla birlikte her grup diğeri bu iki delille ilgili yaklaşımını mümkün görmekte, başka bir ifadeyle kınanmasının söz konusu olamayacağını belirtmektedir. Bu durumda haberlerden birisi hakikatte nâsihtir, ancak bunun hangisi olduğu bilinmemektedir. Buna örnek olarak sabah ve ikinci namazlarından sonra namaz kılınmasını nehyeden haberle⁴⁷ "Abdü'l-Menaf oğulları! Gece ve gündüz, hangi saatte olursa olsun, bu Beyti (Beytullah'ı) tavaf edip de namaz (tavaf namazı) kılan hiç kimseye engel olmayın" hadisi⁴⁸ arasındaki tearuz zikredilebilir. Bir grup ulemâ ilk rivayet olan sabah ve ikinci namazı sonrası namaz kılınmasını yasaklayan âm nitelikli haberin diğeri rivayeti nesh ettiğini benimsemektedir. Bazı âlimler ise bu âm olan haberin, herhangi bir vakitte tavaf namazı kılınabileceğini bildiren haberle tahsis edildiği görüşünü benimsemektedir. Sabah ve ikinci namazından sonra namaz kılınmaması gerektiğini aktaran râvîler arasın-

⁴⁵ Buhârî, "Büyû", 55; Müslim, "Büyû", 30, 32, 36, 40.

⁴⁶ Buhârî, "Selem" 1, 2, 7; Müslim, "Müsâkat" 128.

⁴⁷ Buhârî, "Mevâkîtü's-salât", 30.

⁴⁸ Tirmizî, "Hac", 42, 877; İbn Mâce, "İkâme", 14.

da yer alan Hz. Ömer, Aişe ve Ebû Saîd el-Hudrî'nin tavaftan sonra bu vakitlerde namaz kılmadıkları nakledilmiştir. Bu bilgi, her vakitte tavaf namazı kılınabileceğiyle ilgili haberin mensûh olduğunu gösteren bir delildir.

Bu açıklamalardan İsa b. Ebân'ın tarihleri bilinmeyen âm ve hâs haberleri temelde ikiye ayırdığı anlaşılmaktadır: (1) Tearuzu giderme yöntemlerinden tahsis ve neshten hangisinin uygulanacağı konusunda ittifâk bulunanlar, (2) Bu haberlerden hangisiyle amel edileceği veya tahsis ile nesih işlemlerinden hangisinin uygulanacağı konusunda ihtilâf bulunanlar. Birinci grupta tearuzun giderilmesi konusunda ittifâk hangi yönde gerçekleşmişse bu görüş benimsenir. İkinci grupta ise bazı tercih unsurları dikkate alınarak mesele çözüme kavuşturulur. Örneğin fakihlerin çoğunluğunun bu iki haberden birisiyle amel ettiği ve diğer haberle amel eden kişiyi kınadığı tespit edildiğinde ekseriyetin görüşü dikkate alınır. Böyle bir tespitin yapılamaması durumunda ise hârici tercih unsurları dikkate alınarak haberler arasında tahsis veya nesihten birisinin tercihine gidilir. Netice itibarıyla İsa b. Ebân, bu kategoride yer alan naslar arası tearuzun giderilmesinde "ittifak" ve "çoğunluğu" belirleyici aktör olarak konumlandırmıştır.

Tearuz eden âm ve hâs delillerin durumlarıyla ilgili Ebû Hanîfe'ye atfedilmekle birlikte Cessâs'ın da İsa b. Ebân'ın uygulamalarından benzer bir kâidenin çıkarılabileceğini ifade ettiği bir diğer ilke şudur: Fakihlerin istimalinde ittifak ettikleri delil, kullanımında ihtilaf edilen delili nesh eder. Örneğin fukahamın istimalinde ittifak ettiği "Göğün suladığında onda bir (öşür) vardır"⁴⁹ rivayeti, kullanılmasında ihtilaf edilen "Beş veskın altındakilerde zekât yoktur"⁵⁰ rivayeti ni nesh etmiştir.⁵¹

Bu bilgiler ışığında âm ve hâsın tearuzu durumunda takip edilmesi gerekenlere dair şunlar söylenebilir: İsa b. Ebân'ın haberler arasındaki tezatlığın ortadan kaldırılmasıyla ilgili ileri sürdüğü görüşlerle mukayese edildiğinde, âm-hâs tearuzunda cem' metodunun geride kaldığı, genel kabul gören beyân teorisi gereği nesih metodunun ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Âm-hâs tearuz formları arasında yer alan âmın önce geldiği ve onun hükmünün istikrar bulup uygu-

⁴⁹ Buhârî, "Zekât", 55; Müslim, "Zekât", 8; Ebû Dâvûd, "Zekât", 5.

⁵⁰ Buhârî, "Zekât", 42.

⁵¹ Cessâs, *Uşûlü'l-Ceşşâs*, 1: 232; Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fıkhi'l-Hanefî*, nşr. İsmetullah İnyetullah Muhammed (Beirut: Dârü'l-Beşâ'iri'l-İslâmiyye, 1431/2010), 2: 291-294.

lanması mümkün olduktan sonra hâssın geldiği durumlarda hâssın âmı nesh ettiği fikri, her iki delilin de uygulama sahasında kalmasından dolayı fazla müna-kaşaya sebep olmamıştır.⁵² Tartışmalara sebep olan ve hatta Hanefîlerin hiçbir zaman tahsis metodunu uygulamadığı şeklinde itirazların oluşmasına⁵³ neden olan kısım, önce hâssın gelip tatbikine imkân hâsıl olduktan sonra âmın geldiği durumlarda uygulanan nesih metodudur. Hanefî usulcüler tarafından belirlenen “bir delilin âmı tahsis edebilmesi için onun hem âmıdan ayrı (müstakil) hem de onunla eş zamanlı olması şartı”⁵⁴, iki haberin de amel alanında bırakılmasında önemli rol oynayan tahsis metodunun uygulama alanını sınırlandırırken, usûl alimlerinin çoğunluğu tarafından “ister âmıdan önce gelsin ister sonra gelsin hâs delil, âmı tahsis edebilir”⁵⁵ ifadeleri tahsis için geniş bir alan açmıştır.

İsa b. Ebân’ın tezat haber ve âm-hâs tearuzuyla ilgili yaklaşımları birlikte değerlendirildiğinde tezat haberlerle ilgili cem’-muvâfaka (uzlaştırma) yöntemi-nin uygulama alanının âm-hâs tearuzuyla ilgili teorisiyle kısmen de olsa daraltıldı-ğı söylenebilir. Zira tezat içeren haberler arası cem’ metodunun âm-hâs nitelik-li haberler söz konusu olduğunda uygulanmadığı ifade edilebilir. Bununla birlikte tarihi bilinmeyen âm ve hâs nitelikli nasların tearuzunda takip edilen prosedürle haberler arası tezadı gidermede takip edilen yöntem arasında icmâya yapılan atıf dikkat çekmektedir.

⁵² Hatta Abdülaziz el-Buhârî, Ebû Hanîfe’nin bu konudaki aslını ortaya koyarken bunu “tahsîs” olarak adlandırmıştır (*Keşfü’l-esrâr*, 3: 426).

⁵³ Cessâs, *Uşûlü’l-Ceşşâs*, 1: 214 vd. Krş. Ebu’l-Hasan Seyfeddin Ali b. Muhammed el-Âmidî, *el-İhkâm fi uşûli’l-aḥkâm* (Kahire: Müessesetü’l-Halebî, 1387/1967), 2: 296-299.

⁵⁴ Cessâs, *Uşûlü’l-Ceşşâs*, 1: 100; Ebû Zeyd Abdullah Ubeydullah b. Muhammed ed-Debûsî, *Takvîmü’l-edille fi uşûli’l-fıkh*, nşr. ‘Adnân el-‘Alî (Beyrut: Mektebetü’l-‘Asriyye, 1426/2006), 139; Ferhat Koca, “Tahsis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 39 (İstanbul: TDV Yay., 2010), 433.

⁵⁵ Ebû Ya’lâ Muhammed b. Hüseyin el-Ferrâ, *el-‘Udde fi usuli’l-fıkh*, nşr. Ahmed b. Ali Seyr Mübarekî (y.y.: y.y., 1990/1410), 2: 529; İmâmü’l-Haremeyn Ebü’l-Meâlî Rûknüddîn Abdülmelik el- Cüveynî, *el-Burhân fi uşûli’l-fıkh*, nşr. Abdülazîm ed-Dîb (Mısır: Dârü’l-Vefâ, 1418), 1: 271-272; Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed ez-Zerkeşî, *Bahrüll-muḥîṭ fi uşûli’l-fıkh*, nşr. Muhammed Tâmir (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, 2000), 2: 204.

2. TEORİDE TESAKUTTAN NESHE: KERHÎ

Irak Hanefiliğinin önde gelen isimlerinden kabul edilen Kerhî'nin⁵⁶ (ö. 340/952) muarız haberler konusunda takip ettiği metodolojiyle ilgili detaylı ve sistemli bir sunum fıkıh usulü kaynaklarında yer almamaktadır. Hanefi imamlar tarafından ortaya konulmuş görüş ve çözümlerin dayandığı genel ilke ve kuralları (kavâid) tesbite yönelik küçük çalışması *er-Risâle*'de bu konuyla irtibatlı olan bir asıl yer almaktadır:

“Ashâbımızın içtihatlarının hilâfına gelen her haber, mensûh kabul edilir veya benzer bir haberle ona muaraza edildiğine hamledilir ve başka bir delile gidilir veya ashâbımızın kullandığı tercih seçenekleri doğrultusunda tercih yapılır veya uzlaştırma (tevfik) sağlanır. Delile göre bu uygulanır. Neshin olduğuna dair bir delil olursa neshe hamledilir; neshin dışında bir delil bulunursa ona gidilir.”⁵⁷

Hanefi imamların içtihatlarına aykırı haberler karşısında uygulanması gereken yöntemleri ihtiva eden bu prensip, içtihadın mesnedinin haber olduğu durumlarda konumuzla doğrudan ilişkili olmaktadır. Bu durumda mezhebin görüşünü şekillendiren haberin hilâfına bir haberle karşılaşıldığında nesh, tesâkut, tercih ve tevfik yöntemleriyle tearuz giderilmektedir. Bu seçeneklerden hangisinin uygulanacağı ise delil/ler/e göre kararlaştırılmaktadır. Uygulanacak yöntemlerin “veya” edatıyla zikredilmesi ve “Neshin olduğuna dair bir delil olursa neshe hamledilir; neshin dışında bir delil bulunursa ona gidilir” sözü, Kerhî tarafından bu metotların hiyerarşik bir sıralamadan öte birbirlerinin alternatifi olarak kullanıldıklarına işaret etmektedir.

⁵⁶ Kerhî'den önce Matürîdî'nin muarız haberle ilgili yaklaşımı tespit edilmesi gerekir. Ancak *Me'âhizü (Me'hazü)'ş-şerâ'i fi uşûli'l-fıkh* ve *Kitâbü'l-Cedel fi uşûli'l-fıkh* adlı eserleri günümüze gelmediğinden Matürîdî'nin bu konudaki görüşlerini tespit etmek için Şükrü Özen'in *Ebu Mansur el-Matürîdî'nin Fıkıh Usulünün Yeniden İnşası* (İstanbul: y.y., 2001) adlı çalışması incelenmiş ve muarız haberlerle ilgili görüşünü sistematik olarak ortaya koyacak metne rastlanmamıştır. Matürîdî'nin tearuz bağlamında tespit edilen bir metin ise teâruz durumunda ümmetin tatbikatına bakılması, ümmet nesih olarak değerlendirmiş ise nesh; tahsis ve takyîd olarak değerlendirmişse tahsis ve takyîd olarak değerlendirilmesi gerektiğine; ilgili meselede ümmetin uygulaması bilinmiyor ve iki seçenek hakkındaki uygulamaları eşit ise asıllara başvurulması gerektiğiyle ilgilidir (Koca, *İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsis*, 96, 342).

⁵⁷ Ebü'l-Hasan Ubeydullah b. Hüseyin el-Kerhî, *Risâletü'l-imâm Ebi'l-Hasan el-Kerhî fi'l-uşûl* (Kahire: Matbaatü'l-İmam, t.y.), 169.

Kerhî'nin fıkıh usulüne dair görüşlerini en çok aktaran kişiler arasında yer alan Cessâs, onun muarız haberlerle ilgili görüşlerini, İsa b. Ebân'nın teorisinin aktarımında ve yorumlanmasında gördüğümüz bütünlük içerisinde aktarmamaktadır. Cessâs, Kerhî'nin görüşlerinden, daha ziyade İsa b. Ebân'ın sistemini geliştirme bağlamında istifade ettiği anlaşılmaktadır. Bu durum ise, Kerhî'nin İsa b. Ebân tarafından ortaya konulan tezat haberlerle ilgili sistemi temelde kabul ettiği izlenimi uyandırmaktadır.

Cessâs, tearuz eden haberler konusunda Kerhî'nin ilkelerine “usûl kaidele-rine göre nâsîh-mensûhu belirleme metotları konusunda yer vermektedir. Belirlenen ilkelerden yola çıkarak bir haberin amel değerinin olmadığını tespit etmek bu haberin mensûh mu yoksa mercûh mu olduğunu gösterir? Adını vermediği bir grup ulemanın bazı ilkeleri kullanarak amel edilenle edilmeyeni belirleme işlemini nesh diye isimlendirmediklerini belirten Cessâs, böyle lafzî bir tartışmaya girmek yerine mananın dikkate alınmasının ve haberlerden hükmü sâbit olanla olmayanın tespitiyle ilgilenilmesinin gerektiğini ifade eder.⁵⁸ Bununla birlikte muhtemelen Kerhî'nin etkisiyle o, bu ameliyeyi nesih olarak değerlendirir. Hanefîlerin haberler arasında çelişkinin giderilmesinde nesih metodunu yoğun olarak kullandıklarına dair bir algının oluşmasında tercih olarak da isimlendirilebilecek bazı işlemleri nesih içerisinde mütalaa etmelerinin, başka bir ifadeyle neshin alanını geniş tutmalarının etkili olduğu söylenebilir.

Kerhî'nin muâriz haberler nazariyesine katkısı nâsîh ile mensûh olanı belirlemede koyduğu ilkelerdir. Kerhî'ye göre biri ibâha diğeri yasak (hazr) bildiren ve tarihleri bilinmeyen iki haberden nâsîh ve mensûh olanın tespitinde belirleyici rolü, meselenin şer'î hükmü belirlenmeden önceki aslî durum üstlenmektedir. Nas gelmeden önce mubâh olan bir konuda birisi mubâh diğeri haram olduğunu bildiren iki haberden haramlık hükmünü içeren nâsîh, diğeri mensûhtur. İsa b. Ebân'ın görüşüyle mukayese edildiğinde haberlerin fıkıh pratiği içerisinde istifa-de edilmesini artıran bu ilke, “Yasaklık bildiren haber, mubâhlık bildiren haberden uygulanmaya daha değerlidir” şeklinde de ifade edilmiştir. İlkenin temellendirilmesi bağlamında Cessâs tarafından yapılan açıklama ise şöyledir: Eşyada aslo-lan mubâh olmasıdır. Yasağa dair olan haberle, bu şeyin hükmünün mubâhlıktan

⁵⁸ Cessâs, *Uşûlü'l-Ceşşâs*, 1: 422-423.

haramlığa dönüştüğü yakinen anlaşılmaktadır.⁵⁹ Ancak mubâhlık hükmünü içeren haberin, söz konusu meseleyi, tekrar mubâh hale getirdiği yakinen bilinmemektedir. Nitekim Hz. Peygamber'in mubâhlığa dair sözünü, bu şeyin mubâhlığını vurgulamak amacıyla söylemesi muhtemeldir. Kısacası, mubâhlık hükmünü içeren haber, var olan mubâhlığı ifade etmek, haramlık hükmünü içeren ise o şey hakkında yeni bir hüküm konulduğunu belirtmek üzere vârid olmuştur.⁶⁰

Kerhî'nin fıkıh usûlü çerçevesinde vaz ettiği ilkeler arasında "müsbet, nâfiden evlâdır" ilkesi de yer almaktadır.⁶¹ Müsbet, daha önce sâbit olmayıp, sonradan ortaya çıkan durumu (âriz olan şeyi) ifade eden delil; nâfi ise yeni ortaya çıkan ârizî durumu ortadan kaldırarak bir şeyi bulunduğu asıl üzere bırakan delil olarak tanımlanmaktadır.⁶² Birisi müsbet diğeri nâfi olan haber tearuz ettiğinde müsbet, bir şeyin hakikatıyla ilgili ilâve bilgi vermesi, nâfi ise zâhire dayanması sebebiyle müsbet tercih edilir.⁶³ Bu ilkeyle İsa b. Ebân'ın tesâkuta giderek takrîr'u-usûle açtığı alanın daraltıldığına bir daha vurgulanması gerekmektedir. Kerhî, bu kural gereğince, Hz. Peygamber'in Hz. Meymûne'yle evliliğini konu alan ve evliliğin ihramlı mı ihrâmsız mı gerçekleştiği konusunda çelişkiler içeren haberler arasında ihramlı gerçekleştiğini belirten haberi tercih eder.⁶⁴ Zira Kerhî'ye göre ihrâma girmeme aslî durum olduğundan ve Yezîd b. Esam'ın (ö. 103/721) aktardığı ve evliliğin ihramsızken gerçekleştiği bilgisi aslî durumdan haber verdi-

⁵⁹ Mubâhlık hükmünü içeren haberin yasak getiren haberden sonra gelmesi, dolayısıyla mubâhlık hükmünün devam etmesi ihtimalinden dolayı bu şeyin hükmünün mubâhlıktan haramlığa dönüştüğünün yakinen bilindiği nasıl iddia edilebilir? Bu soruya cevaben Cessâs şunları söyler: Aslı mubâh olan bir şeyin sonradan yasaklanması, mubâhlık hükmünün kesin olarak kaldırıldığını göstermektedir. Zira önceleri yasaklanan bir şeyin, mubâh hâle getirilmesi söz konusu olsaydı bu bilgi mutlaka aktarılırdı. Önceleri kabir ziyaretini yasaklayan Hz. Peygamber'in sonradan serbest hale getirdiğine dair bilginin aktarılması örneğinde olduğu gibi (Cessâs, *Uşûlü'l-Ceşşâs*, 2: 423).

⁶⁰ Cessâs, *Uşûlü'l-Ceşşâs*, 1: 423-427; 2: 45-49.

⁶¹ Debûsî, *Taḫvîmü'l-edille*, 232; Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed es-Serahsî, *Uşûlü's-Serahsî*, nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1426/2005), 307; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3: 148.

⁶² Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3: 148.

⁶³ Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3: 148.

⁶⁴ Cessâs, *Uşûlü'l-Ceşşâs*, 2: 47. Cessâs bu görüşü el-Hasen adlı birisinden aktarır (Ayrıca bk. Ebû Bekr Ahmed b. Alî Râzî el-Cessâs, *Uşûlü'l-fıkh el-müsemma bi'l-Füsûl fi'l-uşûl*, nşr. Uceyl Câsim en-Neşemî (Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1994/1414), 3: 168). Ancak Abdülazîz el-Buhârî'nin verdiği bilgiyle mukâyese edildiğinde "Ebû" lafzının bir istinsah hatası olarak düştüğü, söz konusu görüşün Ebû'l-Hasen el-Kerhî'ye ait olduğu anlaşılmaktadır (Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3: 149).

ğinden aslî bilgiyi teyit eden bu bilgiye (nâfi), İbn Abbâs'ın (ö. 68/687-88) aktardığı ve evliliğin ihramlıyken olduğuna dair haber yeni bilgi (müsbit) tercih edilir.

Yukarıdaki açıklamalardan Kerhî'nin tezat haberler söz konusu olduğunda tesâkut metodunu uygulamadığı çıkarılmamalıdır. Nitekim Kerhî, zikredilen ilkenin uygulanmadığı durumda tezat haberlerin delil olma niteliklerini karşılıklı olarak düşürdükleri görüşündedir. Onlar, aslı mubâh olan bir şeyle ilgili iki haber geldiğinde ve bu haberlerden birisi o şeyin yasaklanması, diğeri ise yapılması gerektiğine ilişkin hükmü içermesi halini tesâkut sebebi olarak tavsif etmişlerdir. Böyle bir durumda İsa b. Ebân tarafından vaz edilen ilke uygulanmakta ve eşyada asıl olan ibâha kaidesine göre mesele hükme bağlanmaktadır.

3. TEZAT HABERLERLE İLGİLİ TEORİNİN TEMELLENDİRİLİŞİ: CESSÂS

Cessâs'ın muâriz haberler teorisinde üstlendiği en önemli rol İsa b. Ebân ve Kerhî tarafından koyulan esasları temellendirmesidir.⁶⁵

Cessâs teâruz⁶⁶, tenâfi⁶⁷ ve muhâlefet⁶⁸ kelimelerini de kullanmakla birlikte daha ziyade İsa b. Ebân'ın kullandığı tezâd/mütezzâd⁶⁹ kavramını tercih eder. O, tezatlık içeren haberleri “râvîlerden birinin kesin hatasından kaynaklanan zıt haberler”, “sahih olmaları ihtimal dâhilinde olmakla birlikte nâsîh-mensûh olmaları veya haberlerden birinde hatanın bulunması mümkün olan zıt haberler” ve “sahih olmaları ihtimal dâhilinde olmakla birlikte iki farklı hâl veya şeye dair oldukları için her ikisiyle de amel edilen haberler” olmak üzere üç kategoride ele alır. Bu ayırım, yapısal olarak ilk iki grupta yer alan haberlerden tesâkut metoduna göre hiçbirisiyle veya tercih metoduna göre aralarından birisiyle amel edilmek; son gruptaki haberlerden her ikisiyle cem' çözüm yoluna göre amel edilmek üzere yapılmıştır. Başka bir ifadeyle, o, tezat içeren haberleri tek bir kategoride de-

⁶⁵ Konu bütünlüğünün sağlanması ve tekrara düşülmemesi adına Cessâs'ın temellendirmeleri, İsa b. Ebân ve Kerhî ile ilgili yerlerde değinildi.

⁶⁶ Örneğin bk. *Uşûlü'l-Ceşşâs*, 1: 432, 423; 2: 41, 50. Bu fiilden türeyen muaraza ifadesinin kullanımı için bk. *Uşûlü'l-Ceşşâs*, 1: 422; 2: 50.

⁶⁷ Örneğin bk. *Uşûlü'l-Ceşşâs*, 2: 42. Bu fiilden türeyen münâfi ifadesinin kullanımı için bk. *Uşûlü'l-Ceşşâs*, 1: 420.

⁶⁸ Örneğin bk. *Uşûlü'l-Ceşşâs*, 2: 47

⁶⁹ Örneğin bk. *Uşûlü'l-Ceşşâs*, 1: 417, 419; 2: 42. Bu fiilden türeyen mütezâd ifadesinin kullanımı için bk. *Uşûlü'l-Ceşşâs*, 2: 41, 42, 47.

ğerlendirmeyerek zahiren görülen tezatlığın gerçekte tekabül ettiği değeri sorgulamış, “kesinlikle aktarımdaki hatanın sebep olduğu tezat haberler”, “nâsih-mensûh gibi ilişkiden kaynaklanan tezat haberlerle râvînin hata yapma ihtimalinin bulunduğu tezat haberler” ve “iki farklı hâl, şey⁷⁰ ve vecihle⁷¹ ilgili olmaları sebebiyle aralarında gerçekte tearuz bulunmayan haberler” şeklinde bir ayrıma gitmiştir. Tezat haberlerle ilgili geliştirilen sistem, Cessâs’ın kategorisinde doğrudan birinci ve ikinci grupta ilgilidir; dolayısıyla farklı durumlara hamledilen tezat haberler, nesih ve tercih gibi yöntemlerle tetkike tâbi tutulmazlar. Bunlar, birinci grupta yer alan haberlerden hangisinde hatanın bulunduğunu tespit etme bağlamında bazı tercih gerekçelerinin belirlenmesi amacıyla sisteme dâhil edilmiştir. Başka bir ifadeyle birinci gruptaki rivayetlerde hatadan kaynaklanan tezatların giderilmeye çalışılması hedeflenirken üçüncü grupta yer alan ve farklı hâl ve vecihle ilgili olan rivayetlerde ise mesâi, farklılıkları ortaya koymaya ve her bir rivayeti ilgili olduğu konu ve hükümle irtibatlandırmaya harcanmaktadır.

Cessâs, ilk sınıfta yer alan haberlerde râvînin kesin hatalı olduğuna, rivâyetin birden çok hâl/hâdiseye ilgisi kurulamadığında ulaşmaktadır.⁷² Muayyen bir hâl/hâdisenin hem olumlu hem de olumsuz olarak ifadelendirilmesi mümkün olmadığından, râvînin olayı aktarımda kesinlikle hata yaptığı anlaşılmaktadır.⁷³ İkinci grupta yer alan çelişkili haberlerde hata bulunma ihtimalini ise haber-i ahâd, yani zannî olmalarına dayandırmaktadır. Bu kategorizenin ardından Cessâs, yukarıda aktarılan İsa b. Ebân’ın görüşleri ekseninde tezat haberlerle ilgili değerlendirmede bulunmaktadır. Bir konu haricinde İsa b. Ebân’a muhalefet etmeyen ve “Söz konusu gerekçeler sebebiyle bu konudaki görüş, İsa b. Ebân’ın beyan ettiği gibidir”⁷⁴ ifadeleriyle onu destekleyen Cessâs, yukarıda İsa b. Ebân ve Kerhî’nin görüşlerini ele alırken işaret edildiği üzere, bu konudaki Hanefî usulünü diyalektik üslupla önemli ölçüde temellendirmiştir. Kendisinden önceki gö-

⁷⁰ Cessâs, *Uşûlü’l-Ceşşâs*, 2: 41.

⁷¹ Cessâs, *Uşûlü’l-Ceşşâs*, 2: 42.

⁷² Cessâs’ın bu gruba verdiği örnekler arasında Hz. Peygamber’in Hz. Meymûne’yle evliliğinin ihramdayken mi yoksa ihramdan çıktıktan sonra mı olduğuna dair rivayetler yer almaktadır. Bu evliliğin bir defa gerçekleştiğini başka bir ifadeyle hâdisenin taaddüt edemeyeceğini vurgulayan Cessâs, râvîlerden birinin kesinlikle hata ettiği fikrine ulaşır (*Uşûlü’l-Ceşşâs*, 2: 41). Diğer örnekler için bk. *Uşûlü’l-Ceşşâs*, 2: 41-42).

⁷³ Cessâs, *Uşûlü’l-Ceşşâs*, 2: 44.

⁷⁴ Cessâs, *Uşûlü’l-Ceşşâs*, 2: 45.

rüşler üzerinden usulü tesis etmesi, metodik sürekliliğin sağlanması açısından önemsenmelidir.

Cessâs, İsa b. Ebân tarafından ana hatları çizilen tezat haberlerle ilgili yaklaşıma hocası Kerhî'nin vaz ettiği bir asılla müdahalede bulunmaktadır. Yukarıda ifade edildiği gibi, İsa b. Ebân, haberler arasındaki tezadı, belirlediği sisteme göre gideremediğinde her iki haberin de sâkit olması fikrini savunmaktadır. Buna karşılık Cessâs, Kerhî'nin belirlediği “şer'î hüküm gelmeden önce mubâh olan bir konuda birisi mubâh diğeri haram olduğunu bildiren iki haberden haramlık hükmünü içeren nâsih, diğeri mensûhtur” aslını kabul etmekte ve haberlerin her ikisini de amelden düşürmek yerine belli bir teorik bağlamda uygulama içerisinde bırakma tutumu sergilemektedir. Bu örnek, Cessâs'ın, İsa b. Ebân'ın koyduğu sistemi eleştirirken ve geliştirirken Kerhî'nin usûl anlayışına önem verdiğini göstermektedir. Cessâs, Kerhî'nin bu alandaki anlayışını o kadar önemsemektedir ki, onun bir asıl belirlemediği durumlarda hocasının temel anlayışı doğrultusunda konuya açılımlar getirmektedir. Örneğin şer'î hükmü beyan edilmeden önce aslî durumu haram olan bir konuda birisi mubâhlık diğeri haramlık getiren iki haber tearuz ettiğinde Cessâs, bir önceki kuralın vaz ediliş mantığına göre ibâha ifade eden haberin nâsih, diğerinin ise mensûh olması gerektiğini söyler. Bu mevzuda Kerhî'den bir asıl öğrenmediğini belirten Cessâs, Kerhî'nin yukarıdaki aslı koyarken uyguladığı düşünceye göre bu çıkarımda bulunduğunu vurgular. Bununla birlikte Kerhî'nin mubâhı terk eden kişi cezalandırılmazken haramı işleyen cezalandırılmasından hareketle şüpheli konularda ihtiyaten haramı tercih ettiğini belirten Cessâs, meseleye böyle bakıldığında haramlık hükmünü ihtiva eden haberin tercih edilebilmesi gerektiğini belirtir.⁷⁵ Hatta mubâhın değil de haramın tercih edilmesinde bir ihtiyat bulunmayacağı, zira mubâh olan bir şeyin haram olduğu şeklinde gerçekleşecek bir itikadın sorunlu olacağı tarzındaki bir itirazı şöyle cevaplandırır: “Hayır öyle değil. Mahzurlu olup olmadığından emin olunmayan şeyleri yapmamamız emredilmiştir. Bu İslam dininde sâbit olan ve anlattığımız konuda dikkate alınması gereken bir asıldır.”⁷⁶

⁷⁵ Cessâs, *Uşûlü'l-Ceşşâs*, 1: 425-426.

⁷⁶ Cessâs, *Uşûlü'l-Ceşşâs*, 1: 426. Bununla birlikte Cessâs, usûl eserinin tezat haberlerle ilgili bölümünde “Ebü'l-Hasen (el-Kerhî) den birisi haramlık diğeri mubâhlık getiren iki haber konusunda zikrettiklerimize göre aslî hükmünden başka bir hüküm getiren haber (el-haberü'n-nâkil), aslî hükmü teyit eden haberden (el-haberü'l-bâni) evlâdır. İster aslî hükmü değiştiren haber, *aslen ha-*

Cessâs'ın bu teoriyi uygulamasına bir örnek olarak şunu zikredebiliriz:

Mekke ve Medine arasında yer alan ve köpeklerle yırtıcı hayvanların su içtiği havuzların necis olup olmadığı sorulduğunda Hz. Peygamber, “Onların aldıkları onlarındır; geriye kalan su ise bizim için temizdir” buyurmuştur. Bu rivayetle köpeğin yaladığı kabın necis olması sebebiyle yıkanmasına dair rivayet muaraza eder. Cessâs öncelikle, asıllara uygun bir şekilde rivayetlerin arasını cem' eder. Suyun temiz olduğu hükmünü içeren rivayetin büyük havuzlarla ilgili olduğunu, dolayısıyla köpeğin içmesinden dolayı havuzun sadece içtiği kısmının necis olduğunu, havuzun diğer tarafından ise abdest alınabileceğini belirtir. Diğer rivayet ise kaplarla ilgilidir, başka bir deyişle büyük havuzlarla ilgisi yoktur. Cessâs rivayetlerin farklı durumlarla ilgili olduğunu belirterek haberlerin arasındaki çelişkiyi gidermiştir.⁷⁷ Bu cem' metodunun kabul edilmeyip rivayetlerin birbirine muarız olduğu kabul edilirse bu durumda “Yasak bildiren rivayet, ibahadan evlâdır. Zira bu meselenin asıl durumu ibâhaydı, sonra yasak geldi” diyerek nesih metodunu uygular. Burada dikkat çeken şey, haberlerin cem' edilebildiği durumu muaraza olarak görmemesidir.

Cessâs, İsa b. Ebân'ın usûl mirası çerçevesinde meselenin omurgasını tespit etmiş ve Kerhî'nin bazı asıllarıyla konuyu genişletmiş veya bazı düzeltmelerde bulunmuştur.

Cessâs, bir haberin diğer haberle tezat içerisinde olabilmesi için gerekli olan şartların ne olduğunu sistematik bir şekilde bir başlık altında işlemese de buna dair eserinin değişik yerlerinde önemli bilgiler sunmaktadır. O, haberlerin birbirlerine muarız olabilmesi için nakil ve istimal açısından birbirlerine denk olmaları gerektiğini belirtir.⁷⁸ Bu sebeple o, cinsel organa dokunmaktan dolayı abdest alınmasının gerekliliği gibi toplumun genelini ilgilendiren (umûmü'l-

ram olan bir şeyi mubâh kılsın isterse aslen mubâh olan bir şeyi haram kılsın fark etmez” (Uşûlü'l-Ceşşâs, 2: 48) şeklindeki ifadelerinin, “her halükarda haramlığı tercih eden” söylemle çelişkili olduğu söylenebilir. Ancak burada zikredilen “İster aslı hükmü değiştiren haber, aslen haram olan bir şeyi mubâh kılsın... fark etmez” ifadesinin her halükarda Kerhî'nin aslen mubâh olan şey hakkında birisi haramlık diğeri mubâhlık getiren iki haber tearuz ettiğinde ne yapılması gerektiğine dair koymuş olduğu kuralın bir gereğince söylenmiş bir ifade olarak değerlendirmek çelişkiyi ortadan kaldırmak daha uygundur.

⁷⁷ Cessâs, *Şerhu Muhtaşari't-Ṭahavî*, 1: 278. Bu kaideyle tezatlığı giderilen diğer örnekler için bk. Cessâs, *Şerhu Muhtaşari't-Ṭahavî*, 1: 465, 541; 2: 85, 6: 254; 7: 252, 291, 326; 8: 520, 522, 554.

⁷⁸ Cessâs, *Uşûlü'l-Ceşşâs*, 2: 48.

belvâ) bir konuda ahâd yolla gelen bir haberle, karşıt haber olmasa da amel edilmemesi gerektiği kanaatindedir.⁷⁹ Tezat haberler konusundaki yaklaşımın mimarı olan İsa b. Ebân'ın tezat haberler kategorisinde değerlendirdiği ve aralarındaki tezadı gidermek için sistemi tatbik ettiği bir haber, Cessâs tarafından denk olmamaları sebebiyle muarız olarak kabul edilmemiş ve dolayısıyla da tezatlığın giderilmesine yönelik gayret sarf edilmemiştir. Buna örnek olarak cinsel organa dokunmaktan dolayı abdest alınması gerektiğine dair rivayet verilebilir. Öte yandan İsa b. Ebân, abdest alınmaması yönündeki haberin kabul edilmesine dair tercih sebeplerini zikretmiş ve “Bu konuda sadece tezatlık içeren iki haber varsa ve birinin diğerine üstün bir yönü yoksa her iki haber de sanki nakledilmemiş gibi kabul edilir. Bu konuda hüküm, abdest alınmasına gerek olmadığı şeklindedir”⁸⁰ diyerek her iki zıt haberi de sıhhat açısından birbirinin dengi olarak kabul etmiş ve tezatlığın giderilmesi için tercih ve tesâkut gibi yöntemleri uygulamıştır.

Cessâs, haberler arasında tercih yönteminin hangi ilkeler doğrultusunda gerçekleşeceğine dair bazı bilgiler de vermiştir. Ona göre fiilî ve kavîlî sünnet çeliştiğinde kavîlî sünnet tercih edilir. Çünkü bir yasağın çiğnenmesi cezaya çaptırılmayı gerektirirken Hz. Peygamber'in yaptığı bir fiili terk eden kişi cezayı hak etmez. Ayrıca Hz. Peygamber'in sadece kendisinin yapması gereken fiiller vardır ki esasında bizden o fiili yapmamızı istemez. Oysaki Hz. Peygamber, emir ve nehiyelerinin gereğini ümmetin yapmasını ister.⁸¹

4. KONUNUN SİSTEMATİK AKTARIMI: DEBÛSÎ

Hanefî fıkıh usûlünün kurucu metinleri arasında kabul edilen *Takvîmü'l-edille* adlı çalışmada Debûsî (ö. 430/1039), “Muarazanın kelime manası, tanımı, şartı, rüknü ve hükmü” ve “Naslar arasında çelişkileri (muarazât) giderme yollarının açıklanması (mahlas veya muhallis)” şeklindeki başlıklarla konuyu daha sistematik şekilde işlemektedir ki bu, Cessâs'ın metninden ayrıldığı ilk yönü olarak karşımıza çıkmaktadır. Cessâs'ta “Tezat Haberler” (Bâbü'l-habereyn el-mütezzâddeyn) başlığıyla spesifik olarak incelenen⁸² ve muhtemelen⁸³ İsa b.

⁷⁹ Cessâs, *Uşûlü'l-Ceşşâs*, 1: 425.

⁸⁰ Cessâs, *Uşûlü'l-Ceşşâs*, 1: 427-428.

⁸¹ Cessâs, *Uşûlü'l-Ceşşâs*, 2: 49-50.

⁸² Cessâs, *Uşûlü'l-Ceşşâs*, 2: 41.

Ebân'ın etkisiyle daha ziyade “mütezât” kavramıyla ifade edilen çelişkili haberler konusu, Debûsî'yle birlikte haberlerin yanı sıra bütün şer'î hüccetler arasındaki teâruzu da kapsayan üst bir başlık altında ve daha çok “muaraza” terimi kullanılmak suretiyle tetkik edilmiştir.

Debûsî, sözlük manası itibarıyla ‘birbirine karşı olmaları sebebiyle her birinin diğerini engellemesi (mümenâ’)' olarak izah ettiği muâraza terimini “Aralarında cem’i mümkün olmayan hüccetlerin karşı karşıya gelmesi (mütekâbil), birinin diğerini(nin gereğini) engellemesi (mütemâni’a)” şeklinde tanımlamaktadır.⁸⁴

Debûsî'ye göre muarazanın gerçekleşme şartı, kuvvette eşit iki hüccetin birinin helâl veya var saydığını diğerinin haram ya da yok sayması gibi birbirine zıt hükümler içermesi ve bu zıtlığın aynı mahal ve vakitte gerçekleşmesidir.⁸⁵ Ona göre, deliller arasında eşitliğin yanında zaman ve mahal birlikteliği bulunmadığında teâruz gerçekleşmemektedir. Teâruz için yaptığı tarif ve ileri sürdüğü şartlar birlikte düşünüldüğünde cem’i mümkün olan, farklı zaman ve mahalle ilgili olan deliller, ona göre muarız olarak tanımlanmamaktadır. Tearuzla ilgili bu tanımlama ve şartlar, Cessâs'ın anlayışında tesâkutun gerçekleştiği kısma tekabül etmektedir.

Teâruzun rüknü olarak ise Debûsî, iki delilin varlığını yeterli görmektedir.⁸⁶

Teâruzun hükmü konusunda, tearuzun iki ayet arasında gerçekleşmesi durumunda sünnete; iki sünnet arasında tahakkuk ettiğinde sahâbe kavline sonra reyeye müracaat edilmesi gerektiği zikredilmektedir.

“Ne zaman iki hüccet tearuz ederse birisinin diğeriyile çatışması sebebiyle tesâkut gerçekleşir ve ikisiyle veya muayyen biriyle amel etmek mümteni olur. Çünkü birisi diğerinden üstün değildir. Her iki hüccetin de tesâkut etmesi duru-

⁸³ “Cessâs tarafından isâ b. Ebân'ın ifadesinin olduğu gibi aktarılıp aktarılmadığının tespit edilememesi sebebiyle “muhtemelen” kaydıyla konulmuştur. Bununla birlikte isâ b. Ebân'ın konuyla ilgili ifadelerini eserinin iki farklı yerinde aktarırken aynı kelimeyi kullanması söz konusu ibârede Cessâs'ın müdahalede bulunmama ihtimalini artırmaktadır.

⁸⁴ Debûsî, *Taḳvîmü'l-edille*, 228.

⁸⁵ Debûsî, *Taḳvîmü'l-edille*, 228.

⁸⁶ Debûsî, *Taḳvîmü'l-edille*, 229. Türkmânî, Debûsî'nin muârazanın rüknü olarak müsâvî iki hüccet olduğunu söylese de bu bilgi doğru değildir (*Dirâsât*, 564, 2. dipnot).

munda bunlardan sonraki diğer delile başvurmak gerekir.”⁸⁷ şeklindeki açıklamalardan, Debûsî'nin tanımlamasının; teâruzun şartı, rüknü ve teâruz sonrası meselelerin hükmü konusundaki verdiği bilgilerin hakikî teâruza dair olduğu anlaşılmaktadır. Daha net bir ifadeyle muârazanın, Debûsî'nin zihninde hakikî ve zâhirî olarak ikiye ayrıldığı; cem', nesih gibi yollarla çözüme kavuşturulamayan muârazanın hakikî; çözüme kavuşturulabilenin ise zâhirî muâraza olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır.

Debûsî, “Naslar arasında çelişkileri (muarazât) giderme yollarının (mahlas veya muhallis) açıklanması” adlı başlığın altında “Naslardan muahhar olanın, önceki nassı nesh ettiği anlaşılacak olsa ancak bu durumda naslar arasında muâraza sabit olur” ifadelerini kullanır.⁸⁸ Debûsî'nin hüccetler arasındaki muarazayı nesih metoduyla gidermesi bunun zâhirî muaraza olduğunu göstermektedir. Nitekim tanımı ve koşulunda vurgulandığı gibi muârazada o, cem'in imkânsızlığını ve mahal ile zaman birlikteliğinin olmaması gerektiğini dile getirmişti. Burada ise muârazanın ortadan kaldırılması bağlamında ilk seçenek olarak neshi gündeme getirmektedir. Nesihle bir nassın belli bir dönemde, diğer nassın ise başka bir dönemde uygulanması söz konusudur. Nesih metodunun uygulanabildiği bir yerde zaman birlikteliği gerçekleşmediğinden muarazadan bahsedilmez. “Naslardan muahhar olanın, önceki nassı nesh ettiği anlaşılacak olsa ancak bu durumda naslar arasında muâraza sabit olur” ifadesinden hareketle zâhiri muârazayı gidermede Debûsî'nin ilk önce nesih metoduna başvurduğu söylenebilir mi? Bu sözünün hemen devamında tearuzun iki hükmün çatışmasıyla gerçekleştiğini belirtmesi ve zâhiren çelişkili gibi görünen el-Maide 5/89 ile el-Bakara 2/225 arasında hüküm birlikteliği olmadığını, dolayısıyla aralarında çelişki bulunmadığı ifade etmesi, onun ilk önce nesihle gitmediğine işaret etmektedir. Bir diğer deyişle nesihle önce hüküm farklılığını göstermek suretiyle nasların arasını uzlaştırmaktadır. Debûsî, hüküm farklılığını ortaya koyamadığında mahlas olarak hâl/mahal farklılığıyla nasları uzlaştırma yoluna gider (*فيبطل المعارضة باختلاف (الحالين)*). Yani birinin bir durumla, diğerinin başka bir durumla ilgili olduğunu göstermek suretiyle teâruzu gidermektedir.⁸⁹

⁸⁷ Debûsî, *Taḳvîmü'l-edille*, 229.

⁸⁸ Debûsî, *Taḳvîmü'l-edille*, 231.

⁸⁹ Debûsî, *Taḳvîmü'l-edille*, 231-232.

Verilen bu bilgiler, Debûsî tarafından hüküm ve hâl/mahal farklılığı gösterilerek zâhiren tearuz halindeki delillerin uzlaştırıldığına işaret etmektedir. Ayrıca hakiki muarazanın beyanına, şartına ve hükmüne dair açtığı başlığın altında kullandığı “Hüccetler arasındaki muarazanın, muaraza olarak isimlendirmesi aralarında uzlaştırma mümkün olmayacak şekilde bir karşıtlığın (متقابلة) olması ve birinin, diğerinin gerektirdiği hükmü engellemesi (متمانعاً) sebebiyledir.”⁹⁰ şeklindeki ifade, Debûsî'nin nasları imkân ölçüsünde uzlaştırmayı ve her ikisiyle de amel etmeyi hedeflediğini göstermektedir. Yine *el-Esrâr fi'l-usûl ve'l-furû'* adlı eserinde “iki delil tearuz ettiğinde imkâna göre her ikisiyle amel edilmesi gerekir”⁹¹ şeklindeki açıklaması da bunu göstermektedir.

“Mümkün olduğunca cem' yapılır” ifadesi, öznel ve muğlak yönlerinin bulunması sebebiyle sorgulanması gereken bir söylemdir. “Şâfiî mezhebi gibi diğer ekollerin cem' ederek giderdikleri bir çelişkinin Hanefîler tarafından da her zaman aynı muameleyle tâbi tutulması söz konusu mudur?”, “Cem yönteminin dışında bir seçenek uygulanacak ise, Hanefîlerin imkân ölçüsünde cem' uygulamasını kabul etmelerine rağmen cem'e gitmemelerinin metodolojik bir gerekçesi bulunmakta mıdır?” soruları, bu bağlamda cevaplandırılması gereken sorulardır.

Âm ve hâs tearuzunu ele alırken Debûsî, yukarıdaki sorulara cevap olabilecek önemli bir bilgi vermektedir.⁹² Debûsî, âm ve hâs nasların tearuzu halinde Hanefîlerin takip ettiği yöntem gereğince delillerin bir bölümüyle veya tamamıyla amel etmediğini, oysaki asıl olanın delillerin mümkün olduğunca hepsiyle amel edilmesi olduğu yönünde bir itirazdan bahseder. O, “Mümkün olduğunca naslarla amel edilmesi gerektiğine” dair düşünceyi temelde kabul ettiğini vurgular. Bununla birlikte âm olan bir nassın, kapsamına girenlerin hepsine delaletinin hâs gibi katî olduğunu⁹³, dolayısıyla tearuz ettiklerinde katiyet açısından eşit seviyede olması sebebiyle her iki nassın birinin diğerine üstünlüğü bulunmadığını belirtir. Tahsis imkânı söz konusu olmadığından dolayı ikisiyle de amel etme imkânı ortadan kalkmıştır.⁹⁴ Debûsî'nin bu açıklamaları, tahsis edilmemiş âm ile hâssın katî

⁹⁰ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 228.

⁹¹ Salim Özer, “Debûsî'nin el-Esrâr fi'l-usûl ve'l-furu” Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili” (Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi, 1997), 859.

⁹² Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 112.

⁹³ Âmmın delaletinin katî olmasıyla ilgili bk. Cessâs, *Uşûlü'l-Ceşşâs*, 1: 40 vd.

⁹⁴ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 112.

olmasından dolayı naslar arasındaki çelişkinin tahsis yöntemiyle giderilmeyeceğini göstermektedir. Oysaki cumhura göre hâs, delaleti bakımından katî olduğundan âmdan daha kuvvetli ve sarihtir. Dolayısıyla hâs âmmı tahsis eder.⁹⁵ Bu uygulama sayesinde de her iki nasla amel edilmiş olur. Bu ifadelerin ve İsa b. Ebân'ın yaklaşımı incelenirken zikredilen tahsis metodunun uygulanmasıyla ilgili şartların, Hanefiler tarafından kabul edilen cem' metodunun alanını, cumhurun yaklaşımına nazaran sınırlandırdığını göstermektedir.

Debûsî, teâruzun giderilmesinde takip edilecek yöntemleri hiyerarşik olarak ortaya koyarken nesih metodunu iki kategoride ele alır: Tarihleri bilinenler ve tarihleri bilinmediği için zâhirinden hareketle nâsîh olduğu tayin edilenler. Sarih (açık) olarak tarihleri bilinen ve delalet yoluyla tarihleri bilineler şeklinde de ifade edilen bu kategorinin ikinci grubuna dâhil olan naslarla ilgili olarak Debûsî, zâhirinden yola çıkarak nâsîh-mensûhun tayin edileceğini söyler. Örneğin hüccetlerden birisi aslı itibariyle sâbit olan bir hükmü ispat (teyid) ederken diğeri bu hükmü ortadan kaldırıyorsa ispat eden mensûh; ref' eden nâsîh kabul edilir. Debûsî, esasında burada Kerhî ve Cessâs'ın kabul ettiği aslı benimsemektedir. Ancak Debûsî'nin ifadelerinde dikkat çeken, Kerhî'nin vaz ettiği kayıtlı/şartlı ilkeyi genel bir ilke hâline getirmesidir. "Şer'î hüküm gelmeden önce mubâh olan bir konuda birisi mubâhlık diğeri haramlık bildiren iki haberden haramlık hükmünü içeren nâsîh, diğeri mensûhtur" şeklindeki kâide Debûsî tarafından "İki delilden birisi sübûtu/varlığı bilinen bir hükmü ispat (teyid) ederken diğeri bu hükmü kaldırıyorsa hükmü kaldıran (râfi') evlâdır" formunda ortaya konulmaktadır. Debûsî'nin kural üzerinde yaptığı değişiklik, Kerhî'nin belirlediği kayıtları kaldırması olarak tezahür etmiştir. Bu kaydın kaldırılması, kuralın uygulama alanının genişlemesine sebep olmaktadır. Örneğin şer'î hüküm beyan edilmeden önce aslı durumu haram olan bir konuda birisi mubâhlık diğeri haramlık getiren iki haber tearuz ettiğinde, Debûsî'nin vaz ettiği ilke çerçevesinde ibâha haberi nâsîh; haramlık haberi ise mensûh olmaktadır. Cessâs, yukarıda temas edildiği gibi ihtiyat gereği haramlık ihtiva eden haberi nâsîh, ibâhaya delalet eden haberin ise mensûh olarak kabul edilmesi gerektiğini düşünmektedir. Dolayısıyla Debûsî'nin, Cessâs'ın tercihinin hilâfına bir uygulamaya gittiği anlaşılmaktadır.

⁹⁵ Ferhat Koca, *İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsis*, 335.

Yukarıda zikrettiği asla örnek olarak keler etinin yenmesine dair gelen ve birisi mubâh diğeri haram hükmünü içeren muâriz rivayetleri zikreden ve yukarıdaki ilke gereği haram hükmü getiren rivayeti amel edilmeye daha layık gören Debûsî, “Mümkün mertebe neshe başvurulmaz” diyerek amelîyesini temellendirir. Başlangıçta mubâh olan bir konuda bu hükmü teyiden haberin vârid olduğu, sonra da bunu kaldırmak için haram olduğunu bildiren ikinci bir haberin vârid olduğu kabul edilir. Bunun tersine bir sıralama kabul edildiğinde yani aslı mubâh olan bir konuda önce haram hükmünü ihtiva eden haberin geldiği, sonra da mubâhlık bildiren haberin geldiği kabul edildiğinde bir meselede iki defa hükmün kaldırılması yani iki kere nesih söz konusu olacaktır: (1) Aslı mubâhlığın haramlığa dair haberlerle kaldırılması, (2) Bu haramlık hükmünün mubâhlık içeren haberle kaldırılması. Bunun yerine Debûsî, başlangıçtaki aslı ibâha ile mubâhlık getiren haberi birlikte düşünerek bir tearuz durumu oluşturmamayı ve böylece mümkün olduğunca neshe gitmemeyi ilkesel olarak öncelemektedir. Söz konusu ilkeyi temellendirirken kullandığı ve “Mümkün mertebe neshe gidilmez” söyleminin bir uzantısı olan “iki defa neshe gitmektense bir defa neshe gitmek evlâdır” yargısı daha sonraki bazı Hanefî usûlcüler tarafından da tekrar edilmiştir.⁹⁶ Debûsî'nin aslı olan bir hükmün haberle kaldırılmasını da nesih sayması dikkat çekicidir ki bazı âlimler tarafından buradaki neshin, tağyîr (değiştirme) manasında kullanılmış olabileceği de belirtilmiştir.⁹⁷ Debûsî'nin bu söylemini desteklerken kullandığı bir diğer argüman ise haramlık hükmü içeren haberin, mubah hükmü içeren haberden ister sonra gelsin isterse önce gelsin, ittifakla nâsîh olmasıdır. Zira haramlık içeren haber, mubahlık içeren haberden önce geldiğinde aslı ibâhayı nesh eder; ibâha ihtiva eden haberden sonra geldiğinde, haberle sâbit olan ibâhayı nesh eder. Oysaki ibâha içeren haberin neshi, ancak haramlık içeren haberden sonra geldiğinin ispatı yapıldığında söz konusu olacaktır. Her iki haberin tarihleri bilinmediğinden ibâha içeren haberin nâsîh olması,

⁹⁶ Örneğin bk. Serahsî, *Uşûlü's-Serahsî*, 307; Ebü'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed el-Pezdevî, *Uşûlü Faḥrîlislâm el-Pezdevî*, nşr. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer, *Keşfü'l-esrâr an Uşûli Faḥrîlislâm el-Pezdevî* ile birlikte (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009), 3: 144.

⁹⁷ Bu ve diğer cevaplar için bk. Sa'düddîn Mes'ûd et-Teftâzânî, *Şerḥu't-Telvîḥ 'ale't-Tavzîh li metni't-Tenkîh fi uşûli'l-fikh* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 2: 224 vd.

bir ihtimal olarak kalmaktadır. Muhtemel, muhkeme mukabele/muaraza edemez.⁹⁸

Kerhî tarafından kabul edilen “Müsbit, nâfiden evlâdır” ilkesinin, Debûsî tarafından olduğu gibi kabul edilmediği görülmektedir. Debûsî öncelikle Muhammed eş-Şeybânî'nin, bir suyun temiz ve necis olduğuna dair iki farklı haber aktarıldığında her iki haberin de terk edilmesi ve suyun, haberler rivayet edilmeden önceki durumunun dikkate alınması gerektiğine dair görüşünü aktarır. “Müsbit, nâfiden evlâdır” kaidesi Şeybânî'nin verdiği bu fetvayla uyuşmamaktadır. Çünkü suyun aslî itibariyle temiz olduğu ve necâsetin suya sonradan düştüğü düşünüldüğünde mezkûr kural gereği bu son duruma göre görüş belirtilmeli, yani suyun necis olduğuna hükmedilmeliydi. Çünkü müsbit, suyun necis; nâfi ise suyun temiz olmasıdır. Bunun tersine suyun temiz olduğunun belirtilmesi “nâfi, müsbitten evlâdır” şeklinde bir prensibin tatbik edildiğini göstermekteydi.⁹⁹ Ayrıca Debûsî, necis olduğunun kabul edilmesi bağlamında ileri sürülebilecek yeni/ziyade bilgi argümanını, başka bir ifadeyle “Su aslî itibariyle temizdi. Kirlendiği bilgisi, bu suyun hükmünün yakinen değiştiğini gösterir” şeklindeki temellendirmeyi ise şu ifadelerle zayıflatır: “Müsbit haber, daha doğrudur denilemez. Çünkü suyun necis olması nasıl yakinen biliniyorsa temiz olması da akan bir sudan doldurulduğunda ve temiz bir kaba koyulduğunda yakinen bilinir. Suyun necasetten korunması da böyledir (yakinen bilinebilir)”¹⁰⁰.

Debûsî'nin, her zaman yeni bilgi içeren haberin tercih edilmediğini ortaya koyarken kullandığı bir diğer örnek ise Hz. Peygamber'in Hz. Meymûne ile evliliğinin ihramlıyken mi yoksa ihramsızken mi olduğuna dair gelen muarız haberlerdir. İhramdan çıktıktan sonra evlendiğine dair haber, yeni bilgi (sonra meydana gelen) olması sebebiyle tercih edilemez. Zira ulemâ Hz. Peygamber'in ihrâma girmeden önce değil, ihrâma girdikten sonra evlendiğinde icmâ etmişlerdir. Onlar evliliğin, ihramdan çıkmadan mı yoksa çıktıktan sonra mı gerçekleştiği konusunda ihtilaf etmişlerdir. Dolayısıyla ihrama girme aslî durum olmakta, ihramdan çıktıktan sonra evliliğin gerçekleştiğini ihtiva eden haber, yeni bir durumdan bahsetmesi sebebiyle müsbit olmaktadır. Ancak Debûsî “Biz onu aktaranı tercih

⁹⁸ Debûsî, *Taḳvîmü'l-edille*, 232.

⁹⁹ Cessâs, aynı örneği haberlerin birbirini düşürmesi bağlamında gündeme getirir.

¹⁰⁰ Debûsî, *Taḳvîmü'l-edille*, 233.

etmiyoruz” diyerek Yezîd b. Esam’ın aktardığı bu müsbî haberî değil de Yezîd’den zabtî daha sağlam olması sebebiyle İbn Abbâs’ın aktardığı ve evliliğin ihramlıyken vukû bulduğunu bildiren nâfi nitelikli haberî kabul ettiklerini belirtmektedir.¹⁰¹

Bu noktada bir konuya temas edilmesinde yarar bulunmaktadır: Daha önce belirtildiği gibi Cessâs, Ebu’l-Hasen el-Kerhî’nin, Hz. Peygamber’in Meymûne’yle evliliğinin ihramlıyken gerçekleştiğini ihtiva eden haberî, sonradan meydana gelen bir hususta İbn Abbâs’ın bilgi sahibi olması sebebiyle tercihe şayan bulunduğunu aktarır. Zira Kerhî’ye göre aslî durum, bir kişinin ihrâmsız olması; yeni durum yani müsbî ise kişinin ihrama girmesidir. Debûsî ise aslî olanın, ihrama girme durumu olduğunu belirtir. Zira rivayetler evliliğin ihrâma girildikten sonra gerçekleştiği konusunda birleşmektedir. Tartışılan nokta ise nikahın ihramlıyken mi yoksa ihramdan çıktıktan sonra mı olduğuna dairdir. Kerhî ve Debûsî arasındaki bu tartışma aslî olanın dolayısıyla da nâfi ve müsbî olanın tespitinde meseleye bakış farklılığından dolayı ihtilâfın söz konusu olabileceğini göstermesi açısından önemlidir. Bir diğer nokta ise nâfi ve müsbînin tespitinde farklılık söz konusu olsa da pratikte sonucun değişmediği görülmektedir. Yani her iki âlim de İbn Abbâs’ın rivayetini tercihe şayan bulmaktadır. Bu ise Hanefî usûl sisteminin furû’dan yola çıkarak vaz edildiğini göstermesi açısından önemlidir.

Debûsî muarız haberler arasında bir tercih sebebi olarak kapsayıcı ilkeyi şöyle belirler:

1. Hâdis (yeni) bilgiyi nefyeden haberî veren kişi, gerekçesiyle birlikte olayı tam aktararak haber verirse bu haberle (nâfi), müsbî haber aynı seviyede olur.
2. Hâdis bilgiyi nefyeden kişi, bu yeni bilgiyi bir delile dayanarak söylemiyorsa, bir diğer deyişle müsbî haberin ihtiva ettiği yeni durumu bilmiyorsa, müsbî haber nâfidir evladır.¹⁰²

Bu açıklamalarda ilk dikkat çeken husus, Debûsî’nin temelde müsbî haberin nâfidir üstün olacağını kabul etmesidir. Zira ilk seçenekte nâfi olan haber, müsbî olan haberden üstün bir konuma değil de “gerekçe/delil”le eşit seviyeye,

¹⁰¹ Debûsî, *Taḳvîmü’l-edille*, 233.

¹⁰² Debûsî, *Taḳvîmü’l-edille*, 233.

başka bir deyişle müsbit bilginin konumuna gelmektedir. Böyle bir eşitlik durumunda da hâricî karinelerle veya sebeplerle tercih işlemi gerçekleştirilmektedir.

Debûsî, ilk gruba örnek olarak bir suyun temiz veya necis olduğuna dair verilen çelişkili haberler örneğini zikreder. Çünkü necâset düştüğünü söyleyen kişi, temiz olduğunu söyleyen kişi gibi bir delile göre bunu söylemiştir. Hz. Peygamber'in Hz. Meymûne ile ilgili evliliğine dair muarız haberler de yine ilk grubun örneğidir. Bu durumda her iki haber de müsâvi olur ve hâricî karinelerle haberler arasında tercih yapılır. Bütün veçheleriyle ('ala vechihâ) olayı aktaran İbn Abbâs'ın haberi, zabtının daha sağlam olması sebebiyle tercih edilir.

İkinci kategoriye örnek olarak ise Berîre (ö. 60/680 [?]) âzat edildiğinde kocası Mugis b. Cahş'ın hür (müsbit) mü, yoksa köle (nâfi) mi olduğuna dair çelişkili rivayetlerle Ebü'l-Âs b. er-Rebî'nin (ö. 12/634) karısı Hz. Zeyneb'e yeni bir nikâhla (müsbit) mı yoksa eski nikâhla (nâfi) mı kavuştuğu konusundaki ihtilaflı haberleri zikreder. Debûsî, her iki konuda müsbit olan haberin tercih edildiğini belirtir. Köle olduğu bilinen Mugis'in hür olduğu bilgisinden yoksun olan râvî, kölelik durumunun devam ettiğini düşünerek aktarımda bulunmuştur. Yine bir nikahla Ebü'l-Âs'la evli olduğu bilenen Hz. Zeyneb'in, kocasıyla arasında akdedilen yeni nikahtan haberi olmayan râvî, eski nikahın devam ettiğini düşünerek nakletmiştir. Her iki râvî de delilsiz, bilmediklerinden dolayı yeni durumu aktaramadıkları için rivayetleri tercih edilmez.

Netice itibarıyla, Kerhî tarafından vaz edilen ve Cessâs tarafından da kabul edilen "el-müsbit evlâ mine'n-nâfi" kaidesi Debûsî tarafından furû' fıkıhta yer alan fetvalar ve çelişkili haberler arasında mezhepte tercih edilen örnekler üzerinden sorgulanmış ve her zaman probleme çözüm getirmedeği ortaya konulmuştur. Benzeri bütün meselelere çözüm olabilecek bir ilke geliştirmek amacıyla da tafsilata gidildiği müşahede edilmektedir.

İsa b. Ebân tarafından ortaya konulan ve Cessâs tarafından Kerhî'nin vaz ettiği ilkelerle geliştirilen tezat haberlere dair yaklaşımla Debûsî tarafından geliştirilen teoride üzerinde durulması gereken farklılık İsa b. Ebân'ın önemli bir rol biçtiği icmân, Debûsî'nin teorisinde belirleyiciliğine dair ifadenin yerini kaybetmesidir. Hatırlanacağı gibi, İsa b. Ebân tezat haberler karşısında ilk olarak icmâyî devreye sokmuş ve bu haberlerden birisinin muhtevasıyla amel edilme hususunda icmân oluşup oluşmadığını araştırmıştı. İcmân tespiti sonrasında ise icmân

mesnedi olan haberi makbûl addetmiş ve diğer haberi terk etmişti. İcmân bulunmaması durumunda ise haberleri tarihleri açısından taksim etmiş ve tezatlığın giderilmesinde ilk çözüm yolu olarak cem' metodunu uygulamıştı. Debûsî'nin bu konudaki nazariyatında icmâya tayin edici rol vermemesi, muarız nitelikli her haber karşısında metodolojisinin elverdiği ölçüde cem'e geniş bir alan açma isteğinin neticesi olabilir.

5. MUÂRİZ HABERLER TEORİSİNDE DEBÛSÎ'NİN İZİNDE İKİ ÂLİM: SERAHSÎ VE PEZDEVÎ

Fukaha metoduyla yazılan fıkıh usulü edebiyatının olgun düzeyini temsil eden klasikler arasında yer alan Ebü'l-Usr el-Pezdevî (ö. 482/1089) ve Şemsü'l-eimme es-Serahsî'ye (ö. 483/1090 [?]) ait usûl eserlerinde muâraza konusu genel hatlarıyla Debûsî'nin metni üzerinden işlenmiş görünmektedir. Bazı ayrıntılar çıkarıldığında muarazayla ilgili Pezdevî ve Serahsî'nin metinlerinin iskeletinin tek bir kaleminden çıkmış izlenimi verecek kadar birbirine benzediğinin de ifade edilmesi gerekir.¹⁰³ Debûsî nazariyatı üzerinden meselenin izâh edildiği bu metinlerde onun yaklaşımından ayrılan bazı noktaların bulunduğu belirtilmesi gerekir. Bu bağlamda ilk dikkat çeken nokta, muarazada nesih yönteminin "Muârazanın gerçekleşmesinde asıl, nâsîh ve mensûhun bilinmemesidir"¹⁰⁴, "Teâruz, (hüccetlerin) tarihlerini bilmediğimiz için meydana gelir"¹⁰⁵ gibi ifadelerle nesih yönteminin öne çıkarılmasıdır. Bir diğer farklılık ise muârazanın tarifinde görülmektedir. Debûsî'nin, deliller arası karşıtlığın teâruz olarak tanımlanabilmesi için *aralarının uzlaştırılmaması* gerektiğini belirtmek üzere muârazanın tarifine "uzlaştırılmama" şeklinde koyduğu kayda, Serahsî tarafından yer verilmediği görülmektedir.¹⁰⁶ Ona göre muâraza "iki hüccetin, birbirlerinin gereğini engelleyecek şekilde karşı karşıya gelmesi"dir.¹⁰⁷ Üçüncü bir farklılık ise muâra-

¹⁰³ Genel olarak Pezdevî ve Serahsî usûl metinlerinin bu denli benzer olmasında Debûsî'nin içinde yer aldığı Buhara hukuk mektebinde hukuk teorisinin gelişimine katkıda bulunan ve Serahsî ile Pezdevî'nin hocası olan Şemsüleimme el-Halvânî'nin (ö. 452/1060 [?]) meclisinin ya da Buhara mektebinin etkili olabileceği ifade edilmiştir (Murteza Bedir ve Ferhat Koca, "Pezdevî, Ebü'l-Usr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 34 (İstanbul: TDV Yay., 2007), 265).

¹⁰⁴ Pezdevî, *Uşûlü Fâhrilislâm*, 3: 121.

¹⁰⁵ Serahsî, *Uşûlü's-Serahsî*, 300.

¹⁰⁶ Pezdevî'nin muârazayı tarif etmediği görülmektedir.

¹⁰⁷ Serahsî, *Uşûlü's-Serahsî*, 300.

zanın rüknünde ortaya çıkmıştır. Debûsî, kendilerinde teâruz gerçekleşen iki hücceti muârazanın rüknü olarak yeterli görürken Serahsî ve Pezdevî'ye göre bu, birbirine denk iki hüccetin birbirine zıt hükümler içermesidir. Debûsî, yukarıda da ifade edildiği üzere deliller arası denkliği muârazanın şartı olarak telakki etmiştir. Bu durum doğal olarak muârazanın şartlarında da farklılığın oluşmasına neden olmuştur. Deliller arası denkliği rükün kısmında zikrettikleri için Serahsî ve Pezdevî tarafından teâruzun şartı, zıt iki delilin aynı mahal ve zamanda karşı karşıya gelmesi olarak belirtilmiştir.¹⁰⁸ Son iki farklılığın lafzî bir tartışma olarak görülmesi gerekir.

Hanefî metodu üzere telif edilmiş üç usûl metninin muâraza bölümlerinin mukayesesi bağlamında dikkat çeken bir diğer nokta ise muârazanın hükmüyle ilgilidir. Muârazanın hükmüne dair Debûsî tarafından ileri sürülen ve teâruzun iki ayet arasında gerçekleşmesi durumunda sünnete; iki sünnet arasında tahakkuk ettiği sahâbe kavline; sonra ise reye müracaat edilmesi gerektiği şeklindeki uygulama aynen Pezdevî tarafından da tekrarlanmaktadır.¹⁰⁹ Serâhsî ise muârazanın hükmünü şöyle açıklar:

“İki ayet arasında teâruz gerçekleştiğinde tarihlerini tespit etmek amacıyla sebab-i nüzule başvurulur. Tarihleri bilindiğinde sonra gelen önce geleni nesh etmiştir. Nâsihle amel edilmesi gerekir; mensûhla amel etmek câiz değildir. (Muâriz ayetlerin) tarihleri bilinmediğinde hâdisenin/meselenin hükmünü öğrenmek amacıyla sünnete başvurulması gerekir... Teâruz sünnetler arasında gerçekleştiğinde ve (sünnetlerin) tarihleri bilinmediğinde sünnetten sonra gelen (ve) hâdisenin/meselenin hükmünü (belirmede) delil olanlara başvurulur. Bunlar şerî deliller sıralamasında daha önce zikredildiği gibi sahâbe kavli veya sahih kıyâstır...”¹¹⁰

Şükrü Özen, muhtemelen bu ifadelerden yola çıkarak, deliller arasında hakikî teâruz gerçekleşmesi durumunda ilk başvurulacak yöntem olarak neshin Serahsî tarafından zikredildiğini, öte yandan Debûsî, Pezdevî ve Neseff'nin ise neshi zikretmeden doğrudan tesâkut ve takrîrî'l-usûl yöntemlerini kaydettikle-

¹⁰⁸ Serahsî, *Uşûlü's-Serahsî*, 300; Pezdevî, *Uşûlü Faḥrîlislâm*, 3: 120.

¹⁰⁹ Pezdevî, *Uşûlü Faḥrîlislâm*, 3: 121.

¹¹⁰ Serahsî, *Uşûlü's-Serahsî*, 301.

rini belirtmiştir.¹¹¹ Serahsî tarafından zikredilen teâruzun hükmüne dair bu bilgilerin, muârazanın şartı bölümünde zikredilen malumatlar bağlamında sorgulanması gerekmektedir. Zıt iki delilin aynı mahal ve zamanda karşı karşıya gelmesi, aralarında bir muârazadan bahsedilebilmesi için şart koşulmuştu. “Aynı zaman” kaydıyla esasında deliller arasında bir nesih işleminin tatbikinin mümkün olmadığı; başka bir ifadeyle nesih yöntemiyle aralarındaki çelişki giderilen delillerin hakikî muâraz olarak kabul edilmeyeceği belirtilmiştir. Muârazanın hükmüyle ilgili verilen bilgiler de teâruzun gerçekleşmesi için ileri sürülen şartları taşıyan delillerin ve fikhî konunun ne olacağıyla ilgilidir. Dolayısıyla Serahsî tarafından hükmü bölümünde zikredilen nesih kaydının, hakikî teâruzdan bahsedilebilmesi için gerekli olan şartın bulunup bulunmadığına dair bir kontrolün yapılmasıyla ilgili olduğu kabul edilmelidir. Aksi takdirde hakiki teâruz için gerekli şartı taşımayan delillere, muârazanın hükmünü uygulamak gibi mantıksal bir hatanın içerisine düşülmüş olunacaktır. Netice itibarıyla muârazanın hükmü konusunda Serahsî'nin Debûsî çizgisinden ayrılmadığını söyleyebiliriz.

Pezdevî ve Serahsî, teâruzu giderme yollarını “delil”, “hüküm”, “hâl”, “tarih naslarda açık olan (zaman sarâhaten)”, “tarih naslarda kapalı olan (zaman delâleten)” yönünden şeklinde beş grupta incelemektedirler.¹¹² Bu taksimatta ilk dikkat çeken, Debûsî'de muhteva olarak gördüğümüz bazı konuların iki usûlcünün elinde “zaman sarâhaten”, “zaman delâleten” gibi istilahî hale getirilmesidir. Mukâyese bağlamında ifade edilmesi gereken bir diğer konu ise “delil” kavramlaştırmasıyla gündeme gelen çözüm yoludur. Debûsî ile Serahsî'nin görüşleri mukâyese edildiğinde Debûsî ilk çözüm yolu olarak muarız deliller arasında “hüküm yönünden” bir araştırmayı şart koşarken Serahsî ilk sıraya “delil yönünden” araştırmayı yerleştirmektedir.¹¹³

Pezdevî'ye göre “delil yönünden” ifadesiyle kastedilen deliller arasında denkliğin bulunup bulunmadığına dair bir incelemedir.¹¹⁴ Serahsî ise “delil yönünden” ifadesiyle neyi kastettiğini örnekler üzerinden açıklamayı tercih etmiş-

¹¹¹ Şükrü Özen, “Teâruz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 40 (İstanbul: TDV Yay., 2011), 209.

¹¹² Karşılaştırılma yapıldığında Pezdevî, çıkış yollarını birbirinin alternatifleri olarak takdim ederken Serahsî, Debûsî'de gördüğümüz gibi hiyerarşik bir tertip olarak sunar.

¹¹³ “Delil yönünden” seçeneğine deliller arası teâruzu giderme yöntemi olarak Pezdevî de karşılaşılmaktadır. Ancak bu ilk yöntem olarak sunulmamaktadır.

¹¹⁴ Pezdevî, *Uşûlü Fahrîlislâm*, 3: 137.

tir.¹¹⁵ Bu bağlamda muhkem ile mücmel olan iki nas tearuz ettiğinde muhkemle amel edileceğini, yine bir ayetle bir haber-i vâhid veya meşhur bir sünnetle hâber-i vâhid muaraza ettiğinde ayet ve meşhur sünnetin tercih edileceğini belirtir. Delil yönünden teâruzun giderilmesine dair zikrettiği bir diğer husus tahsis meselesidir.¹¹⁶ Serahsî'ye göre tahsîs edilmeye muhtemel (umûmî) bir nas, (hâs) bir nasla tearuz ettiğinde hâs olan nas diğerini tahsis eder. "Kim uyuduğu veya unuttuğu için bir namazı kılamazsa hatırladığı zaman o namazı kılsın. Çünkü o vakit namazın vaktidir."¹¹⁷ haberinin üç vakitte namaz kılınmasını yasaklayan haberle¹¹⁸ tahsis edilmesini örnek olarak verir.¹¹⁹ Delil yönünden teâruzun giderilmesine dair Serahsî'nin zikrettiği bir diğer konu ise İsa b. Ebân'da gördüğümüz naslardan birisinin muhtevasıyla amel edilmesine dair oluşan icmân teâruzu gidermede etkin olarak kullanılmasıdır. Teâruz eden naslardan sadece birisiyle ilgili oluşan icmâ, amel edilen nassın geliş tarihinin sonra olması durumunda onun nâsih, diğerinin ise mensûh olduğunu gösterir. Amel edilen nassın geliş tarihinin önce olması durumunda ise icmâ, amel edilmeyen haberin ya tevîl edildiğini ya da râvîlerden birisinin rivayette hata yaptığını gösterir. Debûsî ve Pezdevî'de muâraza meselesinde gündeme getirilmeyen ve pratik değeri yüksek olan bu konunun Serahsî'ye birlikte yeniden sisteme sokulması İsa b. Ebân'dan aktarılan tezât haberle ilgili birikimin Serahsî tarafından daha iyi yansıtıldığını göstermektedir. Serahsî'nin icmân teâruzu gidermede kullanımının temellendirmesi ve örneklendirmesi, İsa b. Ebân ve Cessâs tarafından zikredilenlerle nerdeyse birebir aynıdır. Netice itibarıyla tespit edilebildiği kadarıyla ilk defa detaylandırılmaksı-

¹¹⁵ Serahsî, *Uşûlü's-Serahsî*, 304.

¹¹⁶ Serahsî, *Uşûlü's-Serahsî*, 304-305.

¹¹⁷ Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *Sünenü'd-Dârekutnî*, nşr. Şu'ayb el-Arnaût, Hasan Abdülmün'im Şelebî, Cemal Abdüllatîf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2004), 2: 298. Ayrıca bk. Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ* (Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifü'l-Osmaniyye, 1352), 2: 219.

¹¹⁸ Serahsî'nin usûl eserinde zikretmemekle birlikte *el-Mebsûf* (1: 151) adlı eserinde yer verdiği bu rivayetler için bk. Buhârî, "Mevâkıtü's-şalat", 30; Müslim, "Şalâtü'l-müsâfirîn", 286; Tirmizî, "Şalat", 20; Nesâî, "Mevâkıf", 32, 31; İbn Mâce, "İkâmetü's-şalat", 148.

¹¹⁹ el-Mâide 5/38. ayetinin et-Tevbe 9/6. ayetiyle tahsis edilmesini bir diğer örnek olarak zikreder (Serahsî, *Uşûlü's-Serahsî*, 304).

zın Pezdevî ve tafsilatlı bir şekilde Serahsî gündeme getirilen¹²⁰ ve Serahsî tarafından kapsamı genişletilen “delil” incelemesi, deliller hiyerarşisinde aralarında denkliğin bulunup bulunmadığının; muhkemlik gibi ilâve bir vâsıfla diğerinden üstünlüğünün bulunup bulunmadığının, tahsis işleminin gerçekleşip gerçekleşmediğinin, sadece biriyle amel edildiği yönünde bir icmân bulunup bulunmadığının tespitine yöneliktir.

Serahsî'nin bu açıklamalarında cumhûr tarafından ihtilafı haberler arasında cem' etmede bir yol olarak zikredilen tahsisin, muârazanın gerçekten vâki olup olmadığına yönelik incelemelerde ilk seçenekler arasında zikredilmesi dikkat çekilmesi gereken bir konu¹²¹ olmakla birlikte Serâhsî'nin kabul ettiği fıkıh usulü yaklaşımıyla uyumu noktasında sorgulanması gerekmektedir. Âm lafzın delaletinin zannî, hâs lafzın delâletinin katî olduğuna kâil olması sebebiyle cumhur, âm-hâs karşılaşmasını gerçek bir teâruz olarak telakki etmemiş ve hâssı tercih etmiştir. Âm lafzın hâs lafız gibi katî olduğunu benimsediği¹²², dolayısıyla âm-hâs muârazasında her iki nassı da delâlet açısından denk kabul ettiği dikkate alındığında Serahsî'nin “delil cihetinden” başlığı altından tahsise yer vermesini anlamlandırmak mümkün gözükmemektedir.¹²³

¹²⁰ “ilk defa gündeme gelen” ifadesiyle deliller arası denklik konusunun teâruzu giderme yolu (mahlas/muhallis) olarak ilk defa zikredilmesi kastedilmiştir. Nitekim muâraz olan haberler arasında denkliğin bulunması gerektiği söylem olarak Cessâs'ın ifadelerinde de geçtiği belirtilmiştir.

¹²¹ Ancak Serahsî'nin zikretmiş olduğu örneğin, Hanefiler tarafından ileri sürülen tahsis şartlarını ne kadar taşıdığı başka bir tartışmanın konusudur. Muhtemelen bu sebepten dolayı olsa gerek Cessâs, üç vakitte namazı kılınmasının mekruh olduğu ifade eden rivayetlerle “Kim uyuduğu veya unuttuğu için bir namazı kılamazsa hatırladığı zaman o namazı kılsın. Çünkü o vakit namazın vaktidir.” arasında tahsisin gerçekleştiğine temas etmeksizin “her bir rivayetin başka bir konuda vârid olduğunu” ileri sürerek hakiki bir tearuzun gerçekleşmediğini söyler (Cessâs, *Şerhu Muhtaşari't-Tahavi*, 7: 425).

¹²² Serahsî, *Uşûlü's-Serahsî*, 105.

¹²³ Hasan Tanrıverdi, Serahsî'nin usul eserinin (yazarın kullandığı baskının künyesi şöyledir: *Uşûlü's-Serahsî* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts.), 2: 13 vd. Bu makalede kullanılan Serahsî'nin eserinde ise bu yer sayfa 300 ve devamıdır) de yer aldığı bazı kitaplar da kurallar arası çatışmayı kaldırmak için uygulanan sistemle ilgili şu bilgilerin yer aldığını ifade etmiştir: “Kurallar arasındaki çatışmayı kaldırmak için ilk önce kuralların tarihine bakılacaktır. Eğer tarihleri belli ise, sonra olan kuralın kendinden önceki kuralı neshettiğine hükmedilecektir. Eğer tarihleri bilinmiyorsa, tercih sebebi sayılacak bir meziyeti ve üstünlüğü olan kural diğerine tercih edilecektir. Eğer kurallardan birinde tercih nedeni sayılacak bir meziyet de bulunmazsa o zaman aralarını bulma ve uzlaştırma (cem') yoluna gidilecektir. Eğer sayılan bu üç çözüm yolu da mümkün değilse her iki kural da yok

SONUÇ

Muâriz haberlerle ilgili teori, takriben hicrî üçüncü asrın başlarından itibaren vaz edilmiş ve uzun bir süreçte farklı bakış açılarıyla konulan ilkelerle zenginleştirilmiş ve yeni kavramlar ve sistematik anlatımlarla daha anlaşılır hale getirilmiştir. Hanefî fıkıh usulü âlimleri bu teorinin ilkeler açısından zenginleştirilmesine katkılarını, mezhep imamlarının fikhî konularda yaptıkları içtihatlar üzerinden gerçekleştirmişlerdir. Bu durum ise söz konusu nazariyatın, mezhep imamlarının muâriz haberler karşısında nasıl bir metot takip ettiklerini keşfetmek amacıyla ortaya konulmuş ilmî bir çaba olduğuna delalet etmektedir.

Cedel zemini üzerinde tezat haberle ilgili teorisini tesis eden İsa b. Ebân, sisteminde icmâya önemli bir misyon vermiş; üzerinde icmâ oluşan haberi nâsih, diğerini mensûh kabul etmiştir. Bu aşamada tatbik edilen neshe, “icmâ” kaydıyla oldukça sınırlı bir alan bırakılmıştır. İcmânın söz konusu olmadığı tezat haberlerde ise öncelikle -anlaşılabilirdiği kadarıyla- asılların imkân verdiği ölçüde cem’ yoluna gidilmiştir. Cem’ metodunun tatbikinin mümkün olmadığı durumlarda ise neshe gidilmiştir. Tarihleri bilinmeyen naslarda nâsihle mensûhun tespitinde fıkıh metodolojisinde kabul edilen ilkelerden önemli ölçüde yardım alınmıştır. İsa b. Ebân’la Kerhî ve sonrası mukâyese edildiğinde İsa b. Ebân’ın nâsihle mensûhun tespitinde kullanılan bazı önemli ilkeleri kabul etmediği ve tezatlığı hakiki teâruz olarak telakki edip tesâkuta gittiği anlaşılmaktadır. Daha net bir ifadeyle, İsa b. Ebân’ın tesâkut uygulamasına açtığı alan, Kerhî ve sonrasına göre daha fazladır. Kerhî ve sonrası dönemde ise naslarda tesâkut uygulaması, tarihleri bilinmeyen nasların ihtimale dayalı tarihlendirmesi için kabul edilen bazı ilkelerle minimize edilmiş ve neshe alan açılmıştır.

Kabul edilen beyân teorisi gereği, tezat haberlerin arası cem’ edilirken önemli ölçüde kullanılan tahsis uygulamasının alanı nesih lehine sınırlandırılmıştır. Nitekim önce hâs lafız içeren bir nas gelip uygulamaya konulduktan sonra

sayılacak ve bir alt kurala başvurulacaktır. Görüldüğü gibi bu görüşte, kurallar arasındaki çatışmayı ortadan kaldırmak için başvurulacak ilk çözüm yolu olarak “Nesih” tercih seçildiğinden, mümkün olduğunca kuralları uygulama ve onlardan istifade etme prensibinden uzaklaşmıştır. Çözüm yollarından olan “Cem”in, sonda yer alması bunu açıkça göstermektedir” (Hasan Tanrıverdi, *Mukayeseli Olarak İslâm Hukuk Usulünde Kurallar Çatışması* (İstanbul: Gündönümü Yayınları, 2007), 94). Serahsî’nin usul eserinde yazarın meseleyi bu şekilde kompoze etmesini destekleyecek bir bilginin bulunmadığının belirtilmesi gerekir.

1870 | Turhan, H. İbrahim. The Theory of Contradictory Narrations in Hanafi ...

âmmın geldiği durumlarda uygulanan metot, nesihdir. İsa b. Ebân'ın tezat haber ve âm-hâs tearuzuyla ilgili yaklaşımları birlikte değerlendirildiğinde tezat haberlerle ilgili cem'-muvâfaka (uzlaştırma) yönteminin uygulama alanının, âm-hâs tearuzuyla ilgili teorisiyle kısmen de olsa daraltıldığı söylenebilir. Zira tezatlık içeren haberler arası cem' metodunun, âm-hâs nitelikli haberler söz konusu olduğunda uygulanmadığı ifade edilebilir.

Kerhî sonrasında söz konusu teoriye -gerek daha sistematik hale getirmesi gerekse onun tarafından vaz edilen bazı asılları sorgulayarak efrâdını câmi ağyarını mâni hale getirmesi açısından- en fazla katkıda bulunan Debûsî olmuştur. Açıklamalarından muârazayı hakîkî ve zâhirî olmak üzere iki kısımda telakki ettiği anlaşılan Debûsî'nin bir muârazanın hakîkî olabilmesi için getirdiği şartlar, esasında tezatlığın giderilmesi noktasında uygulanan birer çözüm yolları olmaktadır. Haberlerin her birinin ayrı hükümler ve olaylarla ilgili olması, esasında muârazanın giderilmeye çalışılmasıyla ilgili geliştirilen bir anlamda uzlaştırma yollarıdır. Serahsî'ye geldiğinde muârazanın giderilmesiyle ilgili konu "delil", "hüküm", "hâl", "zaman sarâhâten", "zaman delâleten" gibi kavramlarla daha dakik bir şekilde ele alındığı müşahede edilmektedir. Serahsî'nin sisteminde ise net bir şekilde muârazanın nesih metoduyla giderilmesine en son seçenek olarak yer verilmiştir.

İsa b. Ebân'dan V. (XI.) asra kadarki dönemde ortaya koyulan hâkim Hanefî fıkıh usûlü telakkisinde, anlaşıldığı kadarıyla muâraz haberler karşısında ilk önce neshe gitme gibi bir şartın yer almadığı görülmektedir. Ayrıca tesâkuttan önce bir cem' anlayışının da söz konusu dönemde dile getirilmediği müşahede edilmektedir.

Yapılan araştırmada tespit edilen bir diğer nokta ise "zaman delâleten (tarih nasta kapalı)" ifadesiyle kavramlaştırılan ve zahiren tercih gibi görünen yerlerde nesih kavramının kullanılmasının neshe daha çok alan açılmasına sebep olmasıdır.

KAYNAKÇA

Abdülazîz el-Buhârî, Alaüddin Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed. *Keşfü'l-esrâr 'an Uşûli Fihriüslâm el-Pezdevî*. nşr. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer. 2 cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İmiyye, 2009.

Turhan, H. İbrahim. Hicrî İlk Beş Asırda Hanefî Fıkıh Usûlünde Muâriz ...| 1871

- Âmidî, Ebu'l-Hasan Seyfeddin Ali b. Muhammed. *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*. 2 cilt. Kahire: Müessesetü'l-Halebî, 1387/1967.
- Bedir, Murteza ve Koca, Ferhat. "Pezdevî, Ebü'l-Usr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34: 264-266. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.
- Bedir, Murteza, "An Early Response to Şafîî: 'Isa b. Aban on the prophetic report", *Islamic Law and Society* 9, no. 3 (2002): 285-311.
- Berzencî, Abdüllatîf Abdullah Azîz. *et-Teâruz ve't-tercîh beyne'l-edilleti's-ser'iyye*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1413/1993.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali. *es-Sünenü'l-kübrâ*. 10 cilt. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1352.
- Bihârî, Muhibullah b. Abdüşşekûr. *Müsellemü's-sübût*. el-Müsteşfâ min 'ilmi'l-uşûl ile birlikte. Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *Şahîhi'l-Buhârî*. 3 cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992/1413.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî, *Uşûlü'l-fıkh el-müsemmâ bi'l-Füşûl fi'l-uşûl*, nşr. 'Uceyl Câsim en-Neşemî. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1414/1994.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî Râzî. *Uşûlü'l-Cessâs el-müsemmâ el-Füşûl fi'l-uşûl*. nşr. Muhammed Muhammed Tâmir. 2 cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2010.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Şerhu Muhtasari't-Ṭahâvî fi'l-fıkhî'l-Hanefî*, nşr. İsmetullah İnayettullah Muhammed. 8 cilt. Beyrut: Dârü'l-Beşâ'iri'l-İslâmiyye, 1431/2010.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdullâh b. Yûsuf. *el-Burhân fi usûli'l-fıkh*. nşr. Abdülazîm ed-Dîb. Mısır: Dârü'l-Vefâ, 1418.
- Çakan, İsmail Lütfî. *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*. İstanbul: İFAV, 2013.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *Sünenü'd-Dârekutnî*. nşr. Şu'ayb el-Arnaût, Hasan Abdülmün'im Şelebî, Cemal Abdüllatîf. 6 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2004.
- Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah Ubeydullah b. Muhammed b. Ömer b. İsa. *Taḫvîmü'l-edille fi usûli'l-fıkh*. nşr. Adnân el-Alî. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2006/1426.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdf es-Sicistanî. *Sünen-i Ebî Dâvûd*. 5 cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, İbnü'l-Ferrâ Muhammed b. Hüseyin. *el-'Udde fi usûli'l-fıkh*. nşr. Ahmed b. Ali Seyr Mübarekî. 5 cilt. y.y.: y.y., 1990/1410.
- Gazzâlî, Ebû Hamid Huccetülislam Muhammed b. Muhammed. *el-Müsteşfâ min 'ilmi'l-uşûl*. nşr. Muhammed b. Süleymân el-Eşkar. 2 cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâle, 1417/1997.
- Güleç, Hasan. "Deliller Arasında Teâruz ve Tercih". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (1989): 475-484.
- Hatîb el-Bagdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî el-Hatîb el-. *Târihu medîneti's-selâm ve ahbâru muhaddisihâ ve zikru kuttâniha'l-ulemâ min gayri ehlihâ ve vâridihâ*. Editör Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 16 c. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2002.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebeî el-Kazvînî. *Sünen-i İbn Mâce*. 2 cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- Kerhî, Ebü'l-Hasan Ubeydullah b. Hüseyin. *Risâletü'l-imâm Ebî'l-Hasan el-Kerhî fi'l-uşûl (Te'sîsü'n-nazar'la birlikte)*. Kahire: Matba'atü'l-İmâm, t.y.
- Keşmîrî, Muhammed Enver Şah b. Muazzam Şâh. *el-'Arfü's-sezî şerhu Süneni't-Tirmizî*. nşr. Mahmûd Şâkir. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türasi'l-'Arabî, 1425/2004.

1872 | Turhan, H. İbrahim. The Theory of Contradictory Narrations in Hanafi ...

- Keşmîrî, Muhammed Enver Şah b. Muazzam Şâh. *Feyzü'l-bârî 'alâ Şahîhi'l-Buhârî*. 6 cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005.
- Koca, Ferhat. "Tahsis". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39: 432-434. İstanbul: TDV Yay., 2010.
- Koca, Ferhat. *İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsis (Daraltıcı Yorum)*. İstanbul: İSAM Yayınları, 1996.
- Koçak, Zeki. "İslam Hukuk Metodolojisinde Tearuzu Gidermede Tercih Yöntemi (Hanefî Uygulaması)". Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2004.
- Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed. *el-Ecvibetü'l-fâzileli'l-es'ileti'l-aşeretü'l-kâmile*, nşr. Abdülfettah Ebû Gudde. Kahire: Dârü's-Selâm, 1997.
- Molla Fenârî, Şemseddin Muhammed b. Hamza b. Muhammed. *Füşûlü'l-bedâyi' fi usûli's-şerâi'*, nşr. Muhammed Hasen. 2 cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî. *Şahîhi Müslim*. 3 cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992/1413.
- Nacar, Tayyip. "Cessâs'ın "el-Füsûl" Adlı Eserindeki Asılların Tespiti". Yüksek lisans tezi, Rize Üniversitesi, 2009.
- Nesâî, Ebü Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şu'ayb. *Sünen-i Nesâî*. 2 cilt. İstanbul: Çağrı Yay., 1413/1992.
- Özçelik, Harun. "Çeşitli Yönleriyle Buhârî Şerhi Feyzu'l-Bârî". Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2002.
- Özdemir, Merve. "Cessâs'ın Nesih Anlayışı". Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, 2010.
- Özen, Şükrü. "Teâruz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40: 208-211. İstanbul: TDV Yay., 2011.
- Özen, Şükrü. *Ebu Mansur el-Matürîdî'nin Fıkıh Usulünün Yeniden İnşası*. İstanbul: y.y., 2001.
- Özer, Salim. "Debûsî'nin el-Esrâr fi'l-usûl ve'l-furu' Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili". Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi, 1997.
- Pezdevî, Ebü'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin. *Uşûlü Fahrîlislâm el-Pezdevî*. nşr. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer. *Keşfü'l-esrâr an Usûli Fahrîlislâm el-Pezdevî* ile birlikte. 2 cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- Semerkandî, Ebü Bekr Alaeddin Muhammed b. Ahmed b. Ebü Ahmed. *Mîzânü'l-usûl fi netâ'ici'l-ukûl fi usûli'l-fıkıh*, nşr. Abdülmelik Abdurrahman es-Sa'dî. Doktora tezi, Ümmü'l-Kurâ Ü., 1404/1974.
- Serahsî, Ebü Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed. *el-Mebûsât*. 30 c. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1993.
- Serahsî, Ebü Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed. *Uşûlü's-Serahsî*. nşr. Ebü'l-Vefâ el-Efganî. 2 cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1426/2005.
- Şâfî, Ebü Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbas. *er-Risâle*. nşr. Ahmed Muhammed Şâkir. Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Tanrıverdi, Hasan. *Mukayeseli Olarak İslâm Hukuk Usulünde Kurallar Çatışması*. İstanbul: Gündönümü Yayınları, 2007.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd. *Şerhu't-Telvîh 'ale't-Tavzîh li metni't-Tenkîh fi usûli'l-fıkıh*. 2 cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Tehânevî, Zafer Ahmed. *Kavâ'id fi 'ulûmi'l-hadîs*, nşr. Abdülfettah Ebü Gudde. Beyrut: Dârü'l-Kalem, 1392/1972.
- Tirmizî, Ebü İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî et-Tirmizî. *Sünen-i Tirmizî*. 3 cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- Türkmânî, Abdülmecîd. *Dirâsât fi usûli'l-hadîs 'alâ menheci'l-Hanefiyye*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2012/1433.
- Zerkeşî, Ebü Abdullah Bedreddin Muhammed b. Bahadır. *Bahrü'l-muhîţ fi usûli'l-fıkıh*. nşr. Muhammed Tâmir. 4 cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.